

2005 ЧЫЛДЫҢ ИЙГИ ЧАРТЫНЫНДА "ШЫН" СОЛУНГА ЧАГЫДЫЛГА УЛАМЧЫЛАП ТУРАР. ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

«ШЫН» – ниитилел-политиктиг солун, неделяда үш катап үнер. Номчукчулар-биле быжыг харылзаалыг. Номер бүрүзүңге бүдүрүлгелерде, организацияларда, өөредилге, культура албан черлеринде чаартылгаларны, көдээниң амыдыралын

чырыдып, ол ышкаш номчукчуларның чагааларын тускай арыннар кылдыр белеткеп үндүрүп турар.

Ийги чартык чылда чагыдылганың өртээ: Хууда чагыдыкчыларга — 264 рубль; ооң иштинде редакцияга — 126 рубль,

почта чедирилгези — 138 рубль. Пенсионерлерге (чигелделг) — 230 рубль; Организацияларга — 300 рубль. 3 айда хууда чагыдыкчыларга — 132 рубль. Пенсионерлерге — 115.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 54 (17002)

2005 чылдың МАЙ 24, ВТОРНИК

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 19.00 Садаp өртээ — 3 рубль.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

АТ-АЛДАРЫН МӨНГЕЖИТКЕН

Тураскаалдың ниити хевири.

Бүгү-тиваның Тургузукчу хуралына Тыва Арат Республиканың тургустунганын 1921 чылдың август 14-те Таңдының Суг-Бажынга (амгы Кочетовка) чарлаан, ынчангаш ол республиканың онза төөгүлүг черлериниң бирээзи болур. Бо ат-сураа алгаан черге Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери Оюн алышкыларга болгаш өске-даа эки турачыларга тураскаалды ажыдарына тураскааткан хөй кижиге киржикчилиг чыыш бо

чылдың май 20-де болуп эрткен. Орта киржири-биле Ада-чурттуң Улуг дайынының, күш-ажыл фронтунуң хоочуннары, Оюн алышкыларның болгаш өске-даа эки турачыларның ажы-төлү, төрелдери, ТР-ниң Чазак кежигүннери, Кызыл хоорайның, Таңды, Чеди-Хөл кожууннарның төлээлекчилери, аныяктар, школачылар, спортсулар, журналистер болгаш өскелер-даа чыгып келген.

Тураскаалды ажыдарының кожаазын кезип турары.

Болдукпан Оюн аттыг Культура бажынының чанында туткан эки турачыларның тураскаалының чанынга хүндүлүг таңныылдар турупкан.

Хүндүскүнүң 13 шакта дайын чылдарында сурагжаан «Тулчушкунче» (сөзү С.Пюрбюнүү, аялгазы Л.Израилевичини) деп ырызының сорук кирикчи аялгазы Таңдының делгемнеринче чаңгы-

ланып үнгөн...

Кочетов суму чагыргазының даргазы Василий Оюн Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери Оюн алышкыларга болгаш өске-даа эки турачыларга тураскааткан тураскаалды ажыдарының байырлыг ажыдышкынын чарлапкан.

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Дар-

газы Дандар-оол Ооржак, ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Шолбан Кара-оол, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Кыргыз Чамзырын, АРШ-тың үрер хөгжүм взводунуң командири Григорий Канчыыр-оол, ТР-ниң культура сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Зоя Самдан, республиканың хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Кара-оол Маспык-оол, РФ-тиң пенсия фондунуң Тывада салбырының удуртукчузу Вадим Оюн, күш-ажылдың хоочуну Шангыр Куулар болгаш өскелер-даа бо хемчегге киржири-биле чедип келгенин башкарыкчылар дыңнаткан.

Тураскаалды ажыдарының кызыл торгу кожаазын кезер эргени Дандар-оол Ооржакка, Шолбан Кара-оолга, Сергей Ондарга, Кыргыз Чамзырынга, Василий Оюнга берген...

(Уланчызы 2-ги арында).

ТР-ниң Чазанда

КОЖУУННАРГА ДУЗА

ТР-ниң Чазаның май 17-де эрткен хуралына 2005 чылда Кызыл, Тере-Хөл, Каа-Хем кожууннарга яды-түрөгү чорукту ажып эртер талазы-биле хемчеглер планын чугаалашкан.

«2005 чылда яды-түрөгү чорукту ажып эртер», «2005-2006 чылдарда чонну ажылга хаара тударына дузалаар талазы-биле» тускай сорулгалыг программаларны чонну ажылче хаара тударынче, ажылдаар черлери тургузарынче, кадрларны белеткээринче угландырган. Кожууннарга акша дузаламчызын көргүзерин ында тодараткан.

ТР-ниң Чазаа бо программаларны боттандыраары-биле 2005 чылда инвестиция программаларының күсели-биле Каа-Хем кожуунда биче сайгарлыкчы субъектилеринге 2335 муң рубльди конкурс езугаар, дедир эгидер үндезинге бээр. Шак-ла ыңдыг негелде-биле Тере-Хөл кожуунга 1472,4 муң рубльди бээр. Ол ышкаш чонну ажылга хаара тудар Федералдыг күрүне албанының ТР талазы-биле эргелели чонну ажылга хаара тудары-биле Каа-Хем кожуун чагыргазына 527,6 муң, Тере-Хөл кожуун чагыргазына 245,4 муң рубльди бээрин көргөн.

Ажылдар планында яды, берге байдалга таварышкан хамаатылар дугайында банк медээлерин, херэженнерниң, аныяктарның, уругларның социал-экономиктиг, эрге-хоойлу байдалының мониторингизин тургузарын, семинарлар эрттирип, өске-даа дузаларны чедирерин база көргөн. Хууда ажыл-херек чорударына, тургузукчу документтер белеткээринге практиктиг

дузаны кадар.

Ниитизи-биле яды-түрөгү чорукту ажып эртери-биле Тере-Хөл кожуунга 3951,1 муң, Каа-Хем кожуунга — 4034,6 муң рубльди үндүрүп бээр.

Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиилелгениң 60 чыл юбилейин байырлаан түннелдерни үндүргөн. 2005 чылдың апрель 1-де байдал-биле алырга, Тывада дайын киржикчилериниң саны 377 кижиге, олардан дайын инвалидтери — 250 кижиге болган. Кадык камгалал яамызының диспансер учедунда 572 хоочунну болгаш дайынчы чорудулгалар киржикчилерин тургускан. 173022 рубль түңүг чигелделиг рецептилерни дайын киржикчилеринге, инвалидтеринге берген.

Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының яамызы 95 хоочунга «Ока» машиналарны, 93 хоочунга халас телефоннарны тургузуп берген, дайынның 15 инвалидинге сандай-коляскаларны тывыскаан.

Чыдар 73 инвалидке бөлүк продуктуларны, орун-дөжек комплектилерин, өртектиг белектерни, 1-1 муң рубльдиң акша дузаламчызын көргүскөн. Шеф дузаламчызын школачылар көргүскөн. 209 хоочунга бажыңнарына барып, белектерни тывыскаан. Культура албан черлери Тиилелгеге тураскааткан 42 улуг хемчегни эрттирген.

Бистиң корр.

МОСКВАГА ЭЭП КЕЛГЕН...

РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының Чөвүлели май 22-де Моолга эрткен президент соңгулдаларына Россиядан делегей хайгааракчылары кылдыр Күрдума депутаттарының бөлүүн чоруткан.

Делегацияның составында Күрдуманың айыыл чок чорук талазы-биле комитет даргазының оралакчызы В.П. Войтенко, Күрдуманың культура талазы-биле комитет даргазының оралакчызы Ч.Ч.-Д. Ондар, Моолдуң күрүнениң Улуг Хуралы-биле харылзаа тудар талазы-биле депутаттар бөлүүнүң таарыштырыкчызының оралакчызы С.И. Дубровин, Күрдуманың энергетика, харылзаа, транспорт талазы-биле комитетиниң кежигүнү И.И. Гильмутдинов, парламент аразының харылзаалар чөвүлекчизи

В.В. Фадеев олар кирген.

Күрдума депутаттары Моолга парламент соңгулдаларының үезинде чүгле соңгукчуларның бүгү-ниити бадылаашкыннарын хайгаараар эвес, харын ийи таланың кады ажылдажылга перспективаларын Моолдуң Улуг Хуралының депутаттары-биле чугаалажыр.

Күрдуманың депутаттары май 25-те Москвага ээп келгеш, хоойлу чогаадыр ажылын уламчылаар.

А.ОНДАР, депутаттың дузалакчызы.

Бистиң Интернетте адресивис: <http://shyjn.tuva.ru>

АТ-АЛДАРЫН МӨНГЕЖИТКЕН

Тураскаалга чечектер салышкыны.

К.А. Маспык-оолдун болгаш Ш.П. Кууларның чүве чугаалап турары.

Тураскаалды тударына киришкенер.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Тураскаалды шып каан пөс чоорту ажыгына берген. Хөгжүм, чыылганнарның адыш часкаашкыннары диңмиреп турган. Тураскаалдың дал ортузунда бөдүүн тыва херэзжен кижиниң омур-хевириниң утка-шынарын ханы

кылдыр сиилбирлеп кылган. Ол болза Оюн алышкыларның авазыдыр. Ооң оң талазында калбак ханада дөрт Оюн алышкы авазыбиле кады олураарын көргүскен. Солагай талазында 1941-1945 деп саннарның адаанда Суг-Бажындан дайынга киришкен он чеди эки

турачының аттарын долзуу-биле берген. Аян-шинчилиг, шевергин, көрүштүг, ханы уткалыг тураскаал дээрзин бо бүгү тодаргай чугаалап турган.

Тураскаалга дириг чечектерни салган

Кочетов суму чагыргазының даргазы Василий Оюн сөс алгаш, тураскаалды ажыдарына киржип келген дайынның, күш-ажылдың хоочуннарына, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарына, ТР-ниң Чазак кежигүннеринге, чыылган аалчыларга изиг байыры чедирген.

Суг-Бажы — Тываның чараш бойдус чурумалдыг, онза байлак төөгүлүг, ажил-ишчи чоннуг девискээриниң бирээзи дээрзин ол айыткан. Маңаа ТАР-ны 1921 чылдың август айда үндөзилеп тургускан. 1943 чылдың май 20-де баштайгы тыва эки турачы танкистерни фронтуже чоруткан. Бо төөгүлүг хүнде тураскаалды мында ажыдып турарын онзалап демдеглээн. Тывадан 240 эки турачы, Таңды кожуундан—45, Суг-Бажындан 17 эки турачы фронтуже чоруткан, оларның аразындан Чассыгбай дөрт оглун фронтуже үдээн. Оларның бирээзи — Айыыкы дайын шөлүнге маадырлыгыбиле демисежип тургаш, амы-тынындан чарылган. Суг-Бажының эрестиг оолдары интернационалчы хүлээлгезин алдарлыгыбиле күүсеткен, оларга тураскаалды бо тураскаалды ажыдып турарын ол чугаалаан.

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Ш.В.Кара-оол сөс алгаш, Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиелелгени чедип алырына үлүүн кирген Суг-Бажының тыва эки турачыларына тураскааткан тураскаалды ажыдып турарының уjur-дузанының улуун барымдаалааш, орта киржири-биле Чазак Даргазының даалгазы-биле Чазак кежигүннери чедип келгенин чыылганнарга дыңнаткан. Бо болушкун-биле холбаштыр ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак байыр чедирген бижикти чоруткан, ону Шолбан Валерьевич номчааш, суму чагыргазына дамчыдып берген. Чазактың өмүнээзинден суму чагыргазына компьютерни белекке берген.

«Оюн алышкылар» деп номнуң авторлары, тураскаалды тудар эгелекчи саналды үндүргеннер Шаңгыр Куулар, Кара-оол Маспык-оол эки турачыларга тураскаалды кылырының хөй янзы телевизилдери турганын, сумунун чурттакчылары-биле сүмележип келгениниң түннелинде чаа ажыттынган тураскаалдың телевизелин шилип алганын чугаалааннар. Дөрт оглун хамаанчок, чаңгыс-даа оглун дайынче үдээри ие кижиге кончуг берге. Оюн алышкыларның

авазы Оюн Көкеек дөрт мөгөш-ыраак, эрес-дидим оолдарны божааш, эмзирип өстүргөш, төлөптүг аажы-чаңга кижизиткен кончуг быжыг туруштуг, хөйге үлегер-чижектиг маадырлыг ие болуп турарын барымдаалааш, ооң омур-хевирин бо тураскаалга көргүзерин оралдашканын олар айытканнар. Ону чурукчу, скульптор, дойдан янзы-бүрү дериг-херекселдер кылыр мергежилдиг

Улуг дайынына Тиелелгени чедип алырына боттарының биче эвес үлүүн кириген Оюн алышкыларны болгаш өскелерни-даа утпайн, оларның кылган ижин бедии-биле үнелеп көргөш, тураскаалды тургускан, ынчангаш оларның аталдары мөңгөжиттингенин сеткил ханыышкын-биле демдеглээннер. Оюн алышкыларның иезинге тураскаалды кылганын чүве чугаалаан кижиге бүрүзү айыткаш, бо

Шүүлген мөгө Аяс Монгушка фронтучу К.Чамзырынның байыр чедирип турары.

Александр Монгуш чедишкенин кылганын демдеглээннер.

Ие кижиниң омур-хевирин тоожаан тураскаалдар эвээжин ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Дандар-оол Ооржак чугаазына айыткаш, бо ыдыктыг тураскаалды эки кылганын мактаан. Бо кайгамчыктыг маадырлыг иениң үлегер-чижектин амгы салгалдың кижилери дөзөп алып дээш эки ажилдаарын, уругларын төлөптүг аажы-чаңга кижизидерин күзээн. Тодуг-догаа чурттаар дээш Шанганга хөй тарааны, малды өстүреринче чыылганнарны ол кыйгырган.

ТР-ниң культура сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Зоя Самдан Суг-Бажының эки турачыларына тураскааткан тураскаалды эки кылганын, «Оюн алышкылар» деп номну чедимчелиг бижээнин чугаазына айыткан. Тывада культураның 773 тураскаалы бар, орта бирээ немешкен, ону хүлээп алгаш, эки камгалаарын азаан.

Фронтучу Кыргыз Чамзырын, АРШ-тың үрер хөгжүм взвонунун командири Григорий Канчыроол, РФ-тиң пенсия фондунун Тывада салбырының удуртукчузу Вадим Оюн, Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Николай Дартай-оол, Межегей ортумак школазының директору Кара-кыс Монгуш, күш-ажылдың хоочуну Тадар-оол Бегзи болгаш өскелердаа чүве чугаалааш, Ада-чурттуң

кайгамчыктыг тура-соруктуг, быжыг туруштуг иеден амгы салгалдың херээженнери үлегер алырын саналдап турганнар.

Фронтучу Седип-оол Оюнунун уруглары Раиса биле Роза үнүп келгеш, Оюн алышкыларга, оларның иезинге болгаш эки турачыларга тураскаалды тудуп тургусканы дээш улуу-биле өөрүп четтиргенин Чазакка, кожуун, суму чагыргаларына илереткен. Тураскаалды кылган шеверлерге суй белектерни боттарының өмүнээзинде тывысканнар.

Таңды кожуун чагыргазының даргазы Сергей Ондар сөс алгаш, Кочетов суурга эки турачыларга тураскаал кылыр эгелээшкенин деткээни база боттуг дузаы чедиргени дээш Чазакка, ооң Даргазы Ш.Д.Ооржакка өөрүп четтиргенин илереткен. Тураскаалды тударына кожуунун коллективтери, хуу кижилер эвээш эвес акша дузазын чедирген, оларга өөрүп четтиргенин чылыг сөстөрүн чугаалаан.

Ооң-биле тураскаалдың байырыг ажыдышкыны доозулган.

Чыылганнар концертти болгаш спортчу маргылдааларны көргөн. Тыва хүрешке республиканың шиллиндек 64 мөгези хүрешкен, аңаа республиканың «Чаан» мөгези Аяс Монгуш шүүлген, Ай-Демир Монгуш үжүрлөшкен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

АКШАНЫ ТӨЛЭЭР

«Саян-Шушенск ГЭС» ААН суг адаанга барган зона дээш 20 миллион рубль компенсация акшазын Тывага төлээр деп эрткен неделяда азаан.

«Саян-Шушенск ГЭС» ААН ниитизи-биле Тывага 100 миллион рубль компенсацияны төлээр, а эрткен чылын 37 млн. рубльди төлээн турган. Бо удаада, 20 млн. рубль дээш «Саян-Шушенск ГЭС» ААН, Тываның болгаш «Россияның ЧЭЧ» РАО-нуң (Чубайстың аразында шыңгыы чугаалажышкыннар болган. Суг адаанга барган зона дээш компенсацияга хамаарыштыр чугаалажышкыннар ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржактың күженишкенин, чөптүг ажылын демдеглээри чугула.

«Саян-Шушенск ГЭС» ААН-ның Тывага моон соңгаар төлээри 43 млн. рубльди негеп алып аргазы чылдан чылче нарыдап бар чыдарын чугаалажышкыннар херечилээн. Бо удаада алган 20 млн. рубльдиң улуг кезиин Чаа-Хөл, Улуг-Хем кожууннарның «Тывазнергону» мурнунга шагдан бээр чыгып келген өрелерин төлээринге чарыыр. Республика энергетиказының мурнунда тургустунган кризисте шийтирлээриниң бир аргазы болган.

Т.НИКИТИН.

ПАРЛАМАНТ — ЧОННУНҮНҮНҮ

КАНЧАП ОНУ БИЛБЕСТЕР ИРГИ?

Амгы үеде кайы-даа чуртка чоннун социал-экономиктиг амьдыралына массалыг информация чепсектери кончуг улуг рольду ойнап турар болгай.

Ол чоннун караа, кулаа болур. Массалыг информация чепсектери чокта, чон согур-биле дөмей болур. ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттарының массалыг информация чепсектериниң акша-хөреңги-биле хандырылганын кызырганы — чонга удур үүлгедиг-дир. Депутаттар боттары безин солуннар, телевидение дамчыштыр агитация чорудуп тургаш, депутат кылдыр соңгутурганнар болгай. Мен бодап көөрүмге, бистиң депутаттарывыс чүнү кылып турарын боттары безин билбес хире.

Тыва массалыг информация чепсектерин узуткап, ботта-

рының-на үндөзүн тыва чонунун караан, кулаан дуй идип алгаш, оларның социал амьдыралын улам баксырадып турарын олар оода ожаап турлар ирги бе? Ам депутаттар массалыг информация чепсектеринге хамаарыштыр чаа хоойлу ажылдап кылып турар дээр. Ында массалыг информация чепсектеринге чүгле кывар-чаар материалдар, техниктиг хандырылгаларга акша-хөреңги көрүп каар деп турар чугаа база бар. Бистиң хүндүлүг депутаттарывыс хөй миллион чурттакчылыг черлер-биле эвээш санныг чурттакчылыг төрөөн Тывазының ылгалын безин билбес бооп турар. Чижээ, хөй миллион чурттакчылыг Россияның өске девискээрлеринде солун бүрүзү 2-3 миллион экземплярлыг үнүп турар. Чүге дээрге чурттакчы чон хөй болгаш

чагыдылга ол хире. Ындыг хөй чурттакчылыг черлериниң солуннары акшаны боттарына ажылдап ап, акша-шалыңны безин боттары ажылдакчыларына төлөп берип шыдаар болбайн канчаар.

Бистиң Тыва 300 ажыг муң чурттакчылыг. Оларның чүгле 200 ажыг муңу тывалар болгай. Ооң иштинде ажылдап турар кижилер, социал байдалы чүгээр өг-бүлелер дыка эвээш. Ынчангаш эң хөй экземплярлыг үнүп турар «Шын» солун безин дөңгүп-ле 10 муң четпес чагыдыкчыларлыг. Чоннун социал амьдыралы берге болгаш, чарлал, реклама безин дыка эвээш кээр. Ындыг болганда тыва солуннар боттарын боттары хандырынып шыдава деп чүве илдең ышкажыл. Бистиң депутаттарывыс ону безин билбеси таан чөгөнчиг-дир.

Борбак САТ.

ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕР КООПЕРАТИВТЕРИН ДЕТКИР

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың бо чылгы Айыткалында онза кичээнгейни экономиканың баазалыг адырларының хөгжүлдесинче угландырган болгаш келир чылдан эгелээш республика үш деңгелдиң бюджетинче шилчириңче холбаштыр кол сорулгаларны салып турар. Ооң-биле чергелештир Айыткалда биче сайгарлыкчы чорукту деткиринче онза кичээнгейни угландырган. Аңаа дүүштүр бистиң яамы көдээ кожуннарга биче сайгарлыкчы чоруктуң хөгжүлдесиниң талазы-биле хереглекчилер кооперативтерин тургузар талазы-биле улуг ажылды чорудуп эгелээн. Ону кожун деңгелинге канчаар тургузарының талазы-биле кыска тайылбырны номчукчуларга таныштырып көрейн.

Республиканың экономиказы рынок харылзааларынче шилчип кирип турда, дыка хөй айтырыгларны шиитпирлээри эргежок чугула апарган, ылангыч бөдүүн, ооң иштинде кожуннарда чурттап турар кижилерге, биче сайгарлыкчы ажылды чорударыңга чээли бээриниң практиказын сайыраңгайжыдары чугула апарган. Банк ачы-дузазыңга болгаш чээли курлавырларын берип турар коммерция организацияларының салган ахша хуузуңуң бедик болганы-биле биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдеринге багай салдарны чедирип турар. Тургустунуп келген байдалга дүүштүр чурттакчы чонну чээли-саң-хөө-биле ханды-рарының өске орун дилеп тывары эргежок чугула. Ону шиитпирлээриниң бир оруу — хереглекчилер кооперациязының чээли системазын тургузары.

Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдер яамы ТР-ниң Чазаның 2005 чылдың февраль 24-те №194 "Тыва Республикага биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдер талазы-биле немелде ап чорудар хемчеглер дугайында" докталазын күсүдери-биле республиканың шупту ко-

жууннарыңга хереглекчилер кооперативтериниң чээлинин тургузар талазы-биле ажыл чоруп эгелээн. Республикада бир дугаар чээли кооперативи Сукпак суурда тургустунган. Эрзин, Тес-Хем, Улуг-Хем болгаш Сүт-Хөл кожуннарда деткирчи бөлүктөр тургустунган.

Хамаатыларның хереглекчи кооперативтериниң чээлизи — саң-хөө талазы-биле бот-боттарыңга дузалажырыңга хамаатыларның эки тура-биле каттышкан хереглекчи кооперативи болур. Хамаатыларның хереглекчи кооперативтериниң чээлинин чурттап турар чериниң аайы-биле база күш-ажыл чорудулгазының болгаш профессионал хамаарылгазының аайы-биле тургузуп болур.

Чээли кооперативтери коммерциялыг организацияларга хамаарышпас болгаш ооң кол угла-нышкыны кооперативтериниң бот-боттарыңга социал деткимчени көргүзери болур. Хереглекчилер кооперативтериниң чээлинин хуузу чавыс болгаш чээли төлээринге кончуг эптиг болуп турар. Банкыларга болгаш өске-даа саң-хөө институттарыңга деннээрге, ол дыка эптиг болуп турар:

-бот-боттарыңга бүзүрелдик кылдыр тургустунган болгаш идегелдик;

-чагыгны дүрген сайгарып көөрү;

-кооперативтин ажылының ажык-чарлыг болуру болгаш ооң кежигүннериниң кооперативтин удуртур ажылыңга киржилгези;

-акша-хөрөңги чаңгыс кожуннуң девискээринге сайгарлыр болгаш тус черниң экономиказыңга ажылдаар;

-билдингир болуру; чээли кооперативи хуучуларга ийи кол ачы-дузаны чедирер; камгалал ачы-дузазы болгаш чээли бээриниң талазы-биле ачы-дуза чедирери.

"Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативтериниң дугайында" 2001 чылдың август 7-де Федералдыг хоойлуну езугаар, хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативтериниң кежигүнүңе он алды хар четкен хамаатыларны хүлээп ап болурун айыткан.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативин он бештен эвээш эвес болгаш ийи муңдан хөй эвес кижиниң инициативазын езугаар тургузар.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативи хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң кежигүннериниң нити хуралыңга бадылаар болгаш өскерттир Уставка үндезилеттинип ажылдаар.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң ажыл-чорудулгазының кол принциптери болза:

• хамаатыларның чээли алыр кооперативинге эки тура-биле кирери;

• хамаатыларның чээли алыр

хереглек кооперативиниң өске кежигүннериниң чөпшээрелгези чокка хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң кежигүнүңден хостуг үнери;

• шиитпирлер хүлээп алыр үеде долаа дадывырларның хемчээлинден хамаарылга чокка хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң бүгү кежигүннериниң эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дең болуру;

• хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативин эргелеп-башкарыңга хамаатыларның хереглек кооперативиниң бүгү кежигүннериниң хууда киржилгези.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң өнчүзү ооң кежигүннериниң салыры дадывырлардан, ажыл-чорудулгазын боттандырып тургаш, хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң орулгаларының күсели-биле, а ол ышкыш деткирчилер дадывырларыңдан, ачы-буян чедирилгезинден болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы хоруваан өске-даа үндезиннериниң күсели-биле тургустунар. Чээли алыр хереглек кооперативиниң саң-хөө ачы-дуза фондусунуң хөрөңгизин чүгле хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң кежигүннери чээли алыры-биле ажылдаар.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң акша-хөрөңгизин ооң кежигүннеринге чээли керээзин езугаар тыпсыр. Чээли керээзин бижимел хевир-биле тургузар.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативинге кежигүн болуру дараазында таварылгаларда соксаар:

• хамаатыларның чээли алыр

хереглек кооперативиниң кежигүнүңден эки тура-биле үнгенде;

• Россия Федерациязының хоойлужудулгазында болгаш хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң Уставында айыткан чурумну езугаар хамаатыны чээли алыр хереглек кооперативиниң кежигүнүңден үндүргенде;

• хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң кежигүнү өлгенде азы хоойлуда айыткан чурумну езугаар ону өлген деп хүлээп көргенде.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативинге кежигүн болуру соксаанда ол кижжи хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң өнчүзүңге кирген үлүүн акша-биле алыр эргелиг. Айтып тодараткан акша түнүн хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативиниң Уставында көрдүнгөн хуусаада төлээр, ынчалза-даа үнер дугайында билдиришкени кирген үш айдан орай эвесе төлөп бээр.

Хамаатыларның чээли алыр хереглек кооперативи бот-бодунга ажыктыг байдалдарда чээлилерни тывыспышаан, бөгүн көдээ черлериниң чурттакчыларын акшаландырырының кара чаңгыс дөзү апарган. Маңаа холбаштыр чер-черге чээли бээр хереглек кооперативтерин тургузарыңга идепкейлиг киржиринче сонургалдыг бүгү кижилерни кыйгырдывыс. Медээ база методиктиг дуза алыры-биле бистиң яамыга келиңер, ооң адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 40. Телефоннары: 1-18-77, 3-71-61.

Болат ОНДАР,

Тыва Республиканың садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы ажылды хөгжүдер сайыдының оралакчызы.

ТИИЛЕЛГЕНИН ЧАЖЫДЫ

Бичи Люба чажыңдан-на эмчи болуксаар чораан. Өөрү-биле ойнап-даа тургаш, ыяап-ла оларны "эмнээр" турар.

Күзел күштүг. Люба Ондар 1966 чылда Кызылдың эмчи училищезин доозуп, дипломну алгаш, Чөөн-Хемчиктин Бажың-Алаак суурга эмнелге пунктузунга эргелекчилеп, баштайгы күш-ажылчы базымын эгелээн.

Аарыг кижилерни хүлээп ап, эмнеп, чеже херээженнерин караан чырыдып, бепеязының хинин кеспээн дээр. Ол чаштар безин бо хуннерде боттары ада-ие апарган хин-авазыңга бо-ла кээп, өөрүшкүзүн илередиң чоруурлар. Эмнелге шугумунга ажылдаандан бээр бо чылын 39 чылдың нүүрү болуп, ооң иштинден 30 ажыг чылдарны чүгле наркологияга ажылдаан. Любаны Ончатпановна ынак ижинден ам-даа адырылбаан, бо хуннерге чедир республиканың наркодиспансеринде дээди категорияны эмчи сестразы болуп ажылдап чоруур.

Любовь Ончатпановна Ондар ажылдап чораан үелеринде чүгле эки диртип, кижилерин хүндүткелин чаалап ап, шаңнал-макталга төлөп болуп келген. Каш чижек.

1971 чылда Мөңгүн-Тайга кожунунуң Хүндүлөл самбыразынче, 1972 чылда Тыва АССР-ниң Хүндүлөл самбыразынче кирген. 1996 чылда ТР-ниң Президентиниң Хүндүлүг бижии-биле шаңнаткан.

Ажылдап чораан үелеринде кожунунуң херээженнер чөвүлелин-даа, профэвилелди-даа даргалаан. Чон ортузунга кадык-чаагай амыдыралды пропагандалаарыңга бо хуннерге чедир киржи, иденкейлиг хөй-ниитичи болуп келген. Ол аныяк чылдарында уран чүлдүң мөөрейлеринге удаа-дараа киржи, танчылаарыңга кончуг ынак чораан, ол дээш шаңнал-макталы арбын.

Бир онзагай таварылга болза, Любовь Ончатпановна Улуг Тиилелгениң чажыды болуп, май 9-та бодунуң 60 харлаан юбилейин демдеглээн. Ам-даа адак-бышкаа чик, сагыш-сеткили омак-сергек, чонунуң аразында аныяксыг хевээр ажылдап, чурттап чоруур. Ол — хөй сангыг дөргүл-төрелдериниң, дунмаларының идегелдик чөлөнгижи. Олары угбазын "Люба эмчи" деп хүндүлөп адап чоруурлар.

Эмчинин юбилейи-биле байыр чедирбишаан, узун ак орукту, сагыш-сеткилдин арын, узун назынны төрелдери күзеп турлар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ООН ДУГАЙЫНДА ЧУНУ БИЛИП АП БОЛУРУЛ?

Тыва Республиканың Дээди судунуң 2005 чылдың апрель 20-де шиитпирин-биле 2005 чылдың июль 3-те республиканың төлээлекчи органнарының депутаттарының, хоорайлар болгаш чурттакчылыг көдээ черлериниң баштыңнарының (катап тургустунган муниципалдыг тургузулгаларның) соңгулдаларын эрттирерин дымнаткан. Сумулар баштыңнарының албан-дужаалыңга база сумуларның Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарыңга кандидаттар депшидери чурттакчылыг черлерде эгелээн.

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязыңга хамаатылардан ам болур соңгулдаларга хамаарыштыр чамдык айтырыглары салган. Оларга харыыларны бээр-дир бис. Олар өске-даа соңгукчулар билип алырыңга ажыктыг дээрзинге идегедивис.

1. Удавас болур соңгулдалар ам ажылдап турар кожуннар хуралдарының депутаттарының болгаш кожуннар чагыргаларының (баштыңнарының) даргаларының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырын көрүп турар бе?

Ам ажылдап турар кожуннар хуралдарының депутаттары болгаш кожуннар чагыргаларының (баштыңнарының) даргалары боттарының бүрүн эргелериниң хуусаазы төңгүже чедир албан-хүлээлгелерин күсүдериң уламчылаар.

2. 2005 чылдың июль 3-те болур соңгулдаларда чурттакчылыг черлерниң баштыңын бүгү чон соңгуур бе азы сумуларның Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының составының иштинден соңгуур бе?

ТР-ниң Дээди судунуң 2005 чылда апрель 20-де шиитпирин-биле чурттакчылыг черлерниң баштыңын 2005 чылдың июль 3-те ол девискээрниң соңгукчулары чажыт бадылаашкын-биле дорт ийи чыл хуусаалыг бүрүн эргелиг кылдыр соңгуур. Бо чылдың июльда соңгуктан сумулар хуралдарының депутаттары чурттакчылыг черлериниң уставтарын ажылдап кылыр болгаш хүлээп алыр. Ол уставтарга 2007 чылдан эгелээш чурттакчылыг черлерниң баштыңнары

соңгуурун чурумун тодарадыр (Төлээлекчилер хуралының депутаттарының составыңдан азы чурттакчы чон соңгуурун).

3. Амгы үеде ажылдап турар чамдык соңгуктан-даа азы томуйлаткан-даа суму чагыргаларының даргалары июль 3-те болур соңгулдаларга боттарының кандидатуразын салыр бодалдыг. Бир эвес катап соңгудуп алыр болза, ол-ла чагырга даргазы эрги болгаш чаа албан-дужаалды кады күсүдери бе, азы кайы-бирээзиниң ажыл-чорудулгазын соксадыр бе?

Бир эвес ам болур соңгулдаларда ажылдап турар суму чагыргазының даргалары соңгуктуруп алыр болза, мурнунда томуйлаткан (соңгуктан) суму даргазының бүрүн эргелерин долу хемчээлди-биле күсүдериң олар уламчылаар. Ооң-биле чергелештир чаа соңгуктан чурттакчылыг чериниң баштыңының хүлээлгелерин күсүдериң ужурулуг. Чаа соңгуктан чурттакчылыг чериниң баштыңы-биле эргиде турган дарганың аразында эрге-хүлээлгелерин аңгылаарын "Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылганың организастаарының нити принциптериниң дугайында" Федералдыг хоойлунуң 4-кү болгаш 5-ки кезээниң 84-кү чүүлүнде айыткан.

Федералдыг хоойлунуң 4-кү кезээниң 84-кү чүүлүн езугаар катап тургустунган муниципалдыг тургузулгаларның девискээринге тус черниң бот-башкарылга органнарының, ооң албан-дужаалдыг ажылдакчыларының албан-хүлээлгезин тус черниң айтырыгларын шиитпирлеп, чаа удуртукчу ажылдап эгелей бээр хунге чедир тус черниң бот-башкарылга органнары база ооң ажылдакчылары болгаш өске-даа органнарының албан-дужаалдыг ажылдакчылары 2006 чылдың январь 1-ге чедир күсүдери. Катап тургустунган муниципалдыг тургузулгануң чер-черде бот-башкарылга органнары ооң соңгуктан ажылдакчылары тус черниң айтырыгларын шиитпирлээринче Федералдыг хоойлу езугаар 2006 чылдың январь 1-ден эгелеп ажылдап кирер. Соңгуктан хүнүңден эгелеп 2006 чылдың январь 1-ге

2005 чылдың июль 3 — төлээлекчи органнарының депутаттарының болгаш муниципалдыг тургузулгаларның баштыңнарының соңгулдаларының хуну

чедир тус черниң бот-башкарылга органнары, ооң албан-дужаалдыг ажылдакчылары муниципалдыг тургузулгаларның уставын болгаш өске-даа эрге-хоойлу актыларын хүлээп алыр, чер-черниң бот-башкарылганың өске органнары тургузар эргелиг. Оларның хүлээп алганы уставтар болгаш өске-даа актылар 2006 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур (Федералдыг хоойлунуң 5-ки кезээниң 84-кү чүүлү).

4. Бир эвес ажылдап турар томуйлаткан (соңгуктан) суму чагыргазының даргазы чаа соңгулдаларга соңгудуп алыр болза, чаа депутаттың азы чурттакчылыг чериниң баштыңының хүлээлгелерин күсүдери кандыг болурул?

2003 чылдың октябрь 6-да хүлээп алган №131 Федералдыг хоойлунуң катап тургустунган муниципалдыг тургузулгаларда соңгуктан депутаттар, чурттакчылыг черлерниң баштыңнары тус черниң бот-башкарылга, төлээлекчилер органының депутаттарының статусунга таарышпас ажыл-чорудулгазын чаа тургустунган эрге-чагырганың тус черниң айтырыгларын 2006 чылдың январь 1-ден күсүдериң эгелээринге чедир соксадыр ужурулуг.

5. Чурттакчылыг черлерде муниципалдыг чаа соңгулдаларының онза ылгалы чүдөл?

Ол дээрге сумулар, суурлар деңгелинде депутаттарның баштайгы соңгулдаларыдыр. Депутаттар корпузу чурттакчы чонуну сонургалыңга хамаарылгалыг хоойлудүрүм актыларын бир дугаар ажылдап кылыр болгаш хүлээп алыр, оларга бодунуң бюджетти, уставы дээш, өске-даа акт, хоойлулар хамааржыр.

2003 чылдың октябрь 6-да хүлээп алдыган №131 Федералдыг хоойлунуң 1-ги пунктунуң 4-кү кезээниң 35-кү чүүлүн езугаар кожунунуң Төлээлекчилер хуралын чурттакчылыг черлерниң (сумулар баштыңнарыңдан, суму хуралдарының депутаттарыңдан) тургузар. Кожун хуралын ынчаар

(Уланчызы 6-гы арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республиканың девискээринге этилди спирт, арага болгаш спирт холумактыг продукция бүдүрүлгезинге болгаш саарылгазынга күрүнө таарыштырылганы дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуна өскерилгелер кирирет дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың апрель 20-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың май 12-де чццлдүг деп көргөн

1 чүүл. «Тыва Республиканың девискээринге этилди спирт, арага болгаш спирт холумактыг продукция бүдүрүлгезинге болгаш саарылгазынга күрүнө таарыштырылганы дугайында» 2004 чылдың январь 29-тан № 502 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузуна (2004 чылдың декабрь 29-тан №1002 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузуна эдилгезинде) («Тувинская правда», 2004 чылдың март 1; декабрь 31) дараазында өскерилгелерни кирирет:

1) 2 чүүлдүң 2 пунктузунда «5» санны ап кааптар;
2) 4 чүүлдүң 2 кезээнде, 7 чүүлдүң 1,3 кезектеринде, 8 чүүлдүң 2 кезээнин пункт

«Ачы-дуза ажил-чорудулганы болгаш ачы-дуза организацияларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуна өскерилгелер кирирет дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың апрель 20-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың май 12-де чццлдүг деп көргөн

1 чүүл. «Ачы-дуза ажил-чорудулганы болгаш ачы-дуза организацияларының дугайында» 1996 чылдың январь 31-де № 455 («Тувинская правда», 1996, март 12; 2001, март 27) Тыва Республиканың Хоойлузуна дараазында өскерилгелерни кирирет:

1) 2 чүүлдүң 1 пункту дараазында эдилге-биле бижири:

«1. Ачы-дуза ажил-чорудулганы дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязының, Россия Федерациязының Хамааты Кодекзинин, ачы-дуза ажил-чорудулганы дугайында федералдыг хоойлужудулганы, Тыва Республиканың Конституциязының чогуур дүрүмнеринге үндезилеттинген болгаш бо Хоойлудан болгаш Тыва Республиканың өске-даа хоойлулардан тургустунган»;

2) пунктуда «бо Хоойлуга» деп сөстөрни «федералдыг хоойлужудулгага» деп сөстөр-биле солуур;

3) пунктуу ап кааптар;
2) 3 чүүлдүң 4-кү абзазында «болгаш бо Хоойлуңуң 2 чүүлүндө» деп сөстөрни ап кааптар;

3) 5 чүүлдүң 3-кү пунктузунда «бо Хоойлу-биле» деп сөстөрни «федералдыг хоойлужудулга-биле» деп сөстөр-биле солуур;

4) 7 чүүлдүң 1 пунктузунда «көрдүнгөн» деп сөстүң мурнунга «федералдыг» деп сөстүң немээр;

5) 10 чүүлдүң 3-кү пунктузун дараазында эдилге-биле бижири:

«3. Ачы-дуза организацияларының күрүнө бүрүткелинден ойталаанының дугайында, а ол ышкаш ындыг бүрүткелден чайлаарының дугайында шийтпир суд чуруму-биле хомудаттынган бооп болур»;

6) 13 чүүлдүң 3 пунктузунга «азы бир эвес федералдыг хоойлу-биле өске чүүлдер доктааттынмаан болза» деп сөстөрни немээр;

7) 16 чүүлдүң 1 пунктузунда «негелделериниң» деп сөстүң соонга «федералдыг» деп сөстү немээр;

8) 18 чүүлде:
6 дугаар абзацта «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстөрни ап кааптар;

8) дугаар абзацты күш чок деп санаар;
9) 19 чүүлдүң 1 пунктузунда «үнелиг саазыннар» деп сөстөрниң соонга «информастыг курлавырлар» деп сөстөрни, «көрдүнгөн» деп сөстүң соонга «федералдыг» деп сөстү немээр;

10) 21 чүүлдүң 3,4-пунктуларын күш чок деп санаар;

11) 22 болгаш 23 чүүлдерни күш чок деп

Тыва Республиканың девискээринге тускай (санитар-авиациялыг) дүрген эмчи дузазын чедирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың апрель 20-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың май 12-де чццлдүг деп көргөн

Бо Хоойлу Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлужудулгаларга, Тыва Республиканың Конституциязынга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларына дүүштүр тускай (санитар-авиациялыг) дүрген эмчи дузазын чедирериниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаарының адырынга хоойлу-дүрүмнүг таарыштырылганы хандырып болгаш хамаатыларның кадык-

иштинде «к» пунктузунда чогуур падежте «Тыва Республиканың Арага продукциязынга күрүнө монополиязын хандыраарының талазы-биле күрүнө комитеди» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Арага продукциязынга монополияны хандыраарының талазы-биле албаны» деп чогуур падежте сөстөр-биле солуур;

3) 8 чүүлдүң 3 пунктузун ап кааптар.
2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай
№1283
2005 чылдың май 16.

санаар;
12) 24 чүүлде:
2 дугаар пункту дараазында эдилге-биле бижири:

«2. Ачы-дуза организацияларының күрүнө бүрүткелин дугайында шийтпир хүлээп ап турар орган ол дээш тургустунган сорулгазынга ооң ажил-чорудулганының дүүшкээ дээш хыналданы боттандырат»;

3) пунктуда:
1 дугаар абзацта «бүрүткеттирип турар орган» деп сөстөрни «ооң күрүнө бүрүткелин дугайында шийтпир хүлээп ап турар орган» деп сөстөр-биле солуур;

2) дугаар абзацта «бо Хоойлуңуң» деп сөстөрни «ачы-дуза ажил-чорудулганы дугайында хоойлужудулганы» деп сөстөр-биле солуур;

6) дугаар абзацта «бо Хоойлуңуң» деп сөстөрни «федералдыг хоойлуңуң» деп сөстөр-биле солуур;

4) дугаар пункту дараазында эдилге-биле бижири:

«4. Ачы-дуза организациялары чыл санында отчедун ооң күрүнө бүрүткелин дугайында шийтпир хүлээп алган органыңе киририн, үндүрүг органнарынче берип турар саң-хөө-ажыл-агы ажил-чорудулганының дугайында чыл отчеду ышкаш, ола хуусаада бээр»;

5) пунктуда «Бүрүткеттирип турар орган» деп сөстөрни «Ачы-дуза организацияларының күрүнө бүрүткелин дугайында шийтпир хүлээп ап турар орган» деп сөстөр-биле солуур;

8) пунктуда «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстөрни ап кааптар;

13) 25 чүүлдү күш чок деп санаар;
14) 6 чүүлде «бо Хоойлу-биле» деп сөстөрни «федералдыг хоойлужудулга-биле» деп сөстөр-биле солуур;

15) 27 чүүлде:
1) дугаар пунктуда «бо Хоойлуңуң» деп сөстөрни «ачы-дуза ажил-чорудулганы дугайында хоойлужудулга» деп сөстөр-биле солуур;

2) дугаар пунктуда «бо Хоойлуга» деп сөстөрни «ачы-дуза ажил-чорудулганы дугайында хоойлужудулгага» деп сөстөр-биле, «ачы-дуза организацияларын бүрүткел турар» деп сөстөрни «ол ачы-дуза организациязының күрүнө бүрүткелин дугайында шийтпир хүлээп ап турар» деп сөстөр-биле солуур.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай
№1273
2005 чылдың май 16.

Тускай эртемниглерни — Тыва Республиканың кол клиникаларның болгаш эмнелге-профилактиктиг черлериниң консультантыларын аарыг кижилерге чер-черлерге бедик денелдин дүрген консультативтиг тускай эмчи дузазын чедирерде, Хай-халаптар медициназының девискээр төвүнүң дүрген консультативтиг дуза болгаш санитарлыг авиация салбыры чорудар.

2 чүүл. Аарыг кижилерге чер-черлерге тускай медицина дузазын организастаарының талазы-биле ажил-чорудулганы Тыва Республиканың кадык камгалал органнарының, эмнелге-профилактиктиг черлериниң кады ажилдажылга хүлээлгелериниң дугайында керээге үндезилеп болгаш дүрген консультативтиг эмчи дузазы болгаш санитарлыг авиация салбыры Тыва Республиканың Чазааның тодаратканы чурум езуугаар боттандырат.

3 чүүл. Тускай эртемниглерни — Тыва Республиканың кол клиникаларның болгаш эмнелге-профилактиктиг черлериниң консультантыларын кыйгырттып чалаарының кол үндезинери дараазында эмчи көргүзүглери болур:

чер-черлерде чогуур профилидин бедик квалификастыг тускай эртемниглериниң чок болганы-биле кадыкшылының аарыг кижиниң амызынга айыылдыг байдалы азы медицина эртемнериниң болгаш практиказының амгы чедишкнериниң деңгелине эмчи дузазын чедирер чугула байдал чогу;

чугула диагностикалык херекселдерниң чогуундан диагностикалык бергелери; терапияның дээш чогу (инкурабельдик байдалдан аңгыда), а ол ышкаш аарыг кижиниң байдалының улам баксыраан таварылгаларында.

Республиканың тускай эртемниглериниң бүгү консультативтиг эмчи дузазы болгаш санитарлыг авиация салбырын таварыштыр боттандырат.

Дүрген консультативтиг эмчи дузазы болгаш санитарлыг авиация салбыры тускай эртемниглерни — консультантыларны Тыва Республикада аарыг кижилерге дуза чедирери-биле чорудар, чок болза телефон-биле консультативтиг хандырат.

4 чүүл. Чагырларны эмнелге-профилактиктиг чериниң кол эмчизиниң эмнээшкни талазы-биле оралакчызы ол черге баштайгы консилиум соонда (үш эмчиден эвээш эвес составтыг) салбырын дежурныйынче дорт кирип чорудар. Дыштанып болгаш байырлал хүннеринде чагырларны чүгле дежурный эмчилерниң консилиумунуң соонда хүлээп алыр.

«Тыва Республиканың девискээринге халдавырлыг аарыгларның тараарын баш бурунгаар болдурбас болгаш ону узуткаар талазы-биле хемчеглерниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуна 16 чүүлүгө өскерилгелер кирирет дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың апрель 20-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың май 12-де чццлдүг деп көргөн

1 чүүл. «Тыва Республиканың девискээринге халдавырлыг аарыгларның тараарын баш бурунгаар болдурбас болгаш ону узуткаар талазы-биле хемчеглерниң дугайында» 2004 чылдың декабрь 29-тан № 1040 УХ-1 («Тувинская правда», 2004, декабрь 31) Тыва Республиканың Хоойлузуна 16 чүүлүгө дараазында өскерилгелерни кирирет:

1) 2 дугаар кезээнде «боттандырат» деп сөстүң мурнунга «республика» деп сөстү немээр;

2) дараазында уткалыг 3 дугаар кезээн немээр:

«3. Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң социал камгалалын эргелээр орган квартал санында күрүнениң чаңгыс аай саң-хөө, чээли, акша-хөреңги политиказын ажилдап кылырын боттандырып турар социал деткимчениң айыттыганы хемчеглеринге эргелиг кижилерниң санын айыт-

«Политиктиг репрессиялардан агарткан кижилерниң болгаш когараан деп санадып турар кижилерниң социал деткимчениң хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуна 2 чүүлүгө өскерилгелер кирирет дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың апрель 20-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың май 12-де чццлдүг деп көргөн

1 чүүл. «Политиктиг репрессиялардан агарткан кижилерниң болгаш когараан деп санадып турар кижилерниң социал деткимчениң хемчеглериниң дугайында» 2004 чылдың декабрь 29-тан №1147 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузуна («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31) 2 чүүлүнүң 1 пунктузунга өскерилгени кирирет, ону «болгаш эмчинин рецептизи-биле эм

Ургентилиг байдалдарда, кажан аарыг кижиниң байдалы тускай эртемниглерниң дарый консультативтиг азы Кызыл хоорайның эмнелге-профилактиктиг чергелинче чайладып чорударын негеп турда, Тыва Республиканың эмнелге-профилактиктиг чериниң дежурный эмчизи чагыгы дүрген консультативтиг эмчи дузазы болгаш санитарлыг авиация салбырының дежурныйынче телефон-биле дорт кирип болур.

5 чүүл. Тускай эртемниглерни — Тыва Республиканың кол клиникаларын болгаш эмнелге-профилактиктиг черлеринден консультантыларны кыйгырттырының дүрүмүн болгаш чурумун кадык камгалал адырында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы күштүг хоойлужудулгага дүүштүр бадылаар.

6 чүүл. Эмнелге-профилактиктиг чер санитарлыг даалганы күүседип тургаш: эмчи-консультантыга негелде езуугаар аарыг кижини орукка чорурунга белеткээр;

аарыг кижини вертолеттуң хонар черинге консультативтиг кылган эмчинин эмнелгеге баш бурунгаар шинчелгезин соонда үезинде эккээрин хандырат, чүгле дежурный-биле баш бурунгаар дугуржулга кылган таварылгалардан аңгыда;

аарыг кижиниң азы ону үдеп чоруур кижилер-биле бүгү чугула эмчи документилерин белеткээр болгаш чорудар хүлээлгелиг. Санитарлыг авто- болгаш авиатранспортка аарыг кижини үдеп чоруур кижилерниң, төрелдериниң чорууру чүгле санитарлыг даалганы күүседип турар эмчи-консультантының чөпшээрели-биле болур.

7 чүүл. Дүрген консультативтиг эмчи дузазы болгаш санитарлыг авиация салбырының хандырып турары девискээри Тыва Республиканың девискээри болур.

8 чүүл. Санитарлыг авиацияның чарыгдалдарының акшаландырышкынын Тыва Республиканың бюджетиниң акша-хөреңгизинден кадык камгалалының адырында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы таварыштыр боттандырат.

9 чүүл. Санитарлыг авиацияның дарый даалганы күүседирде кадык камгалалының адырында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы өнчүнүң кандыг-даа хевириниң авиаккомпаниязын дугуржулга-биле кириштирет эргелиг.

10 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай
№1275 2005 чылдың май 16.

каны-биле, ап турарларның категориязын, база ол ышкаш кылдыганы чарыгдалдарның хемчээлин айытканы-биле бердинген субвенцияларны чарыгдалдарының дугайында отчедун күүсекчи эрге-чагырның федералдыг органынга кирирет. Эргежок чугула апарган таварылгада немелде отчет медээлерин Россия Федерациязының Чазаа-биле тодарадып тургускан чурум езуугаар кирирет.

Айыттыганы бүрүн эргелерни боттандыраарынга бердинген акша-хөреңги тускай сорулгалыг болур болгаш ол өске сорулгаларга ажыглаттынып болбас.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай
№ 1277
2005 чылдың май 16.

өртөөн 50 хуу кызырат» деп сөстөр-биле немээр.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай
№1280
2005 чылдың май 16.

БИЛИГ КАЖАН-ДАА АРТЫК ЭВЕС

Чүткүл

Бүгү Россияда болуп турар социал-экономикага эде тургузуушкуннарның түңнелинде чүгле чурттуң экономикага тургузуу эвес, кижилерниң сагыш-сеткилинге, билиг-мергежилдинге база чаартылгалар болганын амыдырал көргүзүп турар.

Чамдык кижилер хуу саарылгаже кирген, өскелери чаа үеге дүүштүр эртем-билиин солуп эгелзэн. Бот дугайты шагда Кызылдың күрүнениң башкы институтун дооскан кижилер. Республиканың янзы-бүрү булуңнарынга школаларга ажылдап чордум. Амгы үеде «Шын» солунда корреспондент бооп ажылдап чор мен. Бо чаа үеде эрге-хоойлу, суд, садыг-саарылга амыдыралга канчаар-даа аажок улуг рольду ойнап эгелзэн.

Шак ындыг үеде Кызыл хоорайның Ленин кудумчунда № 5 бажыңга Хакасияның Н.Ф. Катанов аттыг күрүне университетинин бот-өөредилгелиг төлээ чериниң чүгле дээди эртемниг специалистерге немелде дээди билиг чедип алырынга таарыштыр ажыттынганы чогуу-на өйшаанда болганын канчаар-даа аажок өөрүп бодап чор мен.

2003 чылдың февраль айда ук университеттин юриспруденция факультетинде мээң-биле кады 27 тускай, дээди эртемниглер эрге-хоойлу дугайында билиг недип алыры-биле өөренип эгелдewis. Аравыста башкылар, экономистер, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты, суму чагырыкчызы, кожун чагырыкчызының оралакчызы, журналист, эрге-хоойлу ажылдакчылары дээш, кымнарны чок дээр. Ук назы-хар талазы-биле аңгы-аңгы кижилерден тургустунган бөлүктүң кежигүннериниң сорулгазы чаңгыс – ийги дээди юрист эртемниг чедип алыры. Судья, прокурор, адвокат, эрге-хоойлу ажылдакчызы азы анаа-ла

Хакасияның Н.Ф. Катанов аттыг күрүне университетинин Кызыл хоорайда төлээ чериниң ажылдакчылары. Мурнуку одуругда ук төлээ чериниң директору Маргарита Степановна Биче.

юрист болуп алыксаан, школаларга эрге-хоойлу эртеми башкылаксаан-даа кижилер аравыста бар. Бот дугайты кижилер бүрүзү судья, прокурор, адвокат болбас-даа болза, хамааты бүрүзү немелде юрист эртемниг болза, эрге-хоойлу хажыдышыкчылары эвээжээр, Тыва чурттувустун культуразы, экономиказы, социал амыдыралы дүрген сайыраар деп бодаар мен. Чүге дээр эрге-хоойлу улус ажил-агыиының бүгү адырлары-биле холбаалыг. Бот дугайты ниитилел, эрге-хоойлу дугайында билишкннерни медеделди-биле биле бээрге, кижиниң амыдыралче көрүжү чаартынар, согур чорааш карактанган-биле дөмей апарын билдим. Ынчангаш эрге-хоойлу дугайында билишкннер чүгле судьяларга, прокурорларга, адвокаттарга, эрге-хоойлу ажил-

Кеземче суд чорудулгазының башкызы А.А. Васичкин чапсар үезинде.

дакчыларынга херек эвес, анаа хамааты кижилерге база эргежок чугула деп санаар-дыр мен. Чүге дээр эрге-хоойлу да хамааты кижиниң базым саны эрге-хоойлу-биле холбашкан.

Сессия санында Абакандан кээп, биске солун лекциялар эрттирер башкы-

ларывыс Галина Ануфрьевна Самбурскаяны, Виктор Семенович Назаровту, Александр Андреевич Васичкинни, Наталья Александровна Никиташеваны, Кызыл хоорайда чурттал ажылдап турар Алексей Оюнович Алдын-оолду улуг өөрүп четтиришкн-биле чугаалажыр-дыр бис. Кеземче хоойлузунуң дугайында баштайгы лекцияларны биске А.О. Алдын-оол номчуп эгелзэн чүве. Шыңгы, ханы билиглиг башкы баштайгы лекциялары-биле эрге-хоойлу талазы-биле бистиң сонургалывысты улам оттурган. Хамааты эргелер талазы-биле башкывыс Галина Ануфрьевна шуут-ла: «Билини куду юристер үндүрер бичии-даа күзелим чок» — дээш, башкылаан эртемин катап-катап тайылбырлап

ган. Экзамен үезинде башкы дүштеки чем безин чивейн, студент бүрүзүн 30-40 минута шылгап тургаш, экзамен дужааткан. Баштак, хөглүг Виктор Семенович Назаров темалар аайы-биле амыдыралдан солун чижектер чугаалап, дыка-ла онза лекцияларны биске номчаан. Ынчангаш эрге-хоойлу дугайында билишкннер биске дыка өөредиглиг бооп турарын чугаалаарга-ла четчир.

Бистиң аравыста харын-

Роляна Коңгаровна Хоомушку, специалистер Урана Сурунмаевна Соян, Саида Тановна Соруктув, Хакасияның Н.Ф. Катанов аттыг күрүне университетинин Кызыл хоорайда төлээ чериниң директору Маргарита Степановна Биче оларның чазык-чаагай, сагыш човангырын кайын уттур бис. Ук дээди өөредилге чери чүгле эрге-хоойлу талазы-биле эвес, саң-хөө, чээли, учет, үндүрүг болгаш ону онаа-

Башкы Г.А. Самбурская экзамен хүлээп ал олур.

даа үшкү дээди эртемниг чедип ап турар Борис Кыргызович Шөмбүнүң берге, нарын темаларны башкылар-биле деңге сайгаржып, дискуссия хевирлиг киржип, чогуур билишкннерже кичээнгейни углай бээр биске дыка дөгүм бооп турар. Оон ыңай ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты, Сүт-Хөл кожунунуң Ишкин суму чагыргазының даргазы Александр Чыдам-оолович Иргит — кичээл үезинде эң идепкейлиглерниң бирээзи. Оон ыңай бистиң-биле мырыңай чоокта чаа институт дооскан Лена, Алдынай дээн ышкаш эштеривис база өөренип турар.

Бистиң ийги дээди эртем алырывыска таарымчалыг байдалды тургузуп турар дүңмаларывыс кичээлдер хуваар диспетчер

ры, психология болгаш уруглар садтарынга башкылаашкын, социал ажылдар, менеджмент, психология, күрүне болгаш муниципалдыг эргелел талазы-биле ийги дээди эртемниглерни белеткеп турар. Чоокта чаа журналистика болгаш филология деп факультеттер база ажыттынган. Ынчангаш тыва аныктарны, тускай эртемниглерни сонургал аайы-биле ийги хамаанчок, үшкү тускай эртемниг чедип алырын күзээр-дир мен. Билиг немешкен тудум, кижиниң угаан-бодалы делгемчир. Ындыг чүткүл-биле төрзэн Тыва-выстың хөгжүлдезинге, келир үениң салгалдарынга чаагай орукту иззэнивис ол болур.

Борис ОНДАР.

АДЫГ-БИЛЕ СЕГИРЖИП АЛГАШ...

Бир катап Далсы-Аксы суурга акым Семис-оол Хөпээнович-биле кады отулар ыяш белеткеп турган бис.

Акым кончуг ажылчын, мөге-шыырак кижилер. Дүш үезинде чөмненип оргаш, ооң арнында коргунчуг сорбуларны, оларны даараан истерни дыка тода көрүп ордум. Акым шаанда тайгага чааскаан адыгга таваржып турган кижилер деп мооң мурнунда дыңнаан мен. Ынчан корга-корга, айтыра кааптым. Акым одагың бир талазынга дужаштыр олуруп алгаш, адыг-биле колдамнажып турганын меңээ чугаалап берген. Ынчан ол шеригден чаа келген турган. Өөнүң ээзи Шура Дагба-Ламаевна-биле иелээ үш харлыг бичии уруглуг турганнар. Семис-оол Хөпээнович

алызындан ажылгыр, анаа олуруп шыдавас болгаш, аннап чорупкан. Чүгле диң боолаар сыгыр октуг боолуг чораан. Ол өөрү-биле Хакасия-биле кызыгаарлашкак Суурлуг деп черниң чоогу Сай-Даа деп аңчылар бажыңыга доктаап алганнар. Диң-даа, киш-даа хоомай эвес чыл болган. Хүннүң-не 10 ажыг диң олчалыг кээп турганнар.

Бир хүн акым 4-5 диң олчалыг бооп, олча хайып чорда, ыды опагар харже көрүп алгаш, ээрип туруп берген. Ээрип турар чүүлүн акым топтап көөрге, адыг ижээни болган. Ыдын сокса деп чадап каан. Дам баар болган. Ыттың эзеринге шыдашпааны ол ийикпе, хайыракан ижээнден үнүп келгеш, ээрип турган ытты соора часкаан. Ыт ол чоокка каяа турар, арлы берген.

Акым девидээш, сыгыр октуу-биле адыгны бир боолаан. Шаналыг кижилер чөөн дыт артынче чаштынып чорда, хайыракан четкеш, боозун ушта тырткаш, дытка кагарга, оозу ында-ла чуурлуп калган. Хол-даяң кижилер адыг-биле колдамнажып, оон адырлып алырын орал-

Болган таварылга

дашкан. Адыг кижиден каш катап аар болгаш, ону чытыр базып алган. Акымыс сактырга, адыг ооң арнын бир-ле чүве-биле дуй каапкан ышкаш болган. Тейи соолаңайнып, шыдажыр арга чок кылдыр аарып бээрге, адыгдан адырлып алырын бодап, ону кырындан аңдара идерин оралдажы берген. Ынчаарга адыг карак, думчуундан шыдаар аргажок кылдыр

бээр. Александр Андреевич Васичкин: «Бир эвес кичээлдерге келбес, лекциялар дыңнавас болзунарза, меңээ экзамен дужаарыңар берге-ле» — деп, бир-ле дугаарында чугаалаан. Экзамен үезинде, шынап, ындыг-даа бол-

Кежээ одагга эштери келирге, акывыстың ыды сыйыңайнып, одаг долгандыр халып-ла турар болган. Хоочун аңчы Хомушку

Буянсок: «Бо ыт канчап турары ол дээр силер? Орайтаваанда оран-таңдыны истеп көрээлиңер» — дээш, бир эжин эдертип алгаш чорупкан. Истеп истеп келирге, эжи ийи холун чада октап алган бо чыткан. Боозу ында чуурук. Хоочун аңчы Хомушку Буянсок балыг кижини чылыглап, балыг черлерин шарып, шаназынга каап алгаш, сөөртүп алгаш чорупканнар. Хайыраканның изин көөрге, олуруп-олуруп, өске талаже чоруй барган болган.

Аас-кежи бооп, ол чоок-кавыга экспедиция ажылдакчылары турган чүве-дир. Эртенинде аңчылар эживис адыгга таваржып, байдалы багай деп олардан дуза дилзэннер. Экспедиция ажылдакчылары рация дамчыштыр Красноярск-биле чугаалашкаш, эжиңерни эккелер, вертолет кээр дээннер. Шак ынчаар акым Се-

мис-оол Хөпээнович буянның экспедиция ажылдакчыларының ачызында Красноярск хоорайның эмнелгезинге амыр эвес кезишкннерни эртип, баксыраан караан кылымал карак-биле солуп, совет эмчилерниң ачы-буянын көрүп, каң кадык бооп, төрзэн Кара-Хөлүңге ээп келген. Кайда-чүде тайгада адыгга ызырткан аңчының тынын алыр дээш, вертолет безин чорудуп чыдар совет эрге-чагыргага акывыс өөрүп четтирип, кызымак ажылдап, ажы-төлүн чонунга, күрүнезинге ынак, бердинген кижилер кылдыр кижизидип чорду. Ол аравыста ам чок. Ынчангы үш харлыг уруу Света Семис-ооловна ам Кызылда соңгулда комиссиясында ажылдап чор. Өске-даа ажы-төлү адазын дөзеп, амыдыралга, күш-ажылга ынак, туруштуг кижилер болган.

Эрес-оол ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай.

Шылгараңгай чогаалчы Михаил ШОЛОХОВ

Май 24-те ССРЭ-ниң Куруне болгаш Ленин база Нобель шаңналдарының лауреады, XX чүс чылдың шылгараңгай чогаалчызы Михаил Александрович Шолоховтуң 100 чыл оюн ЮНЕСКО-нуң шиитпири-биле бүгү делегейниң

чоннары демдегеп турар.

Амгы үеде критиктерниң “үени 100 чыл мурнаан” деп үнелээни бүгү делегейни кайгаткан “Оожум Дон” деп романның бирги номун ол 22 харлыында бижип доозупкан турган. Ниитизи-биле 15 чыл болгаш, 35 харлыында, 4 кезектиг романы ол бижип дооскан.

“Аңдарган кур чер” деп ооң романы С.Пюрбю, О.Биче-оол сугларның очулгазы-биле (1963 ч.), “Кадарчы” (чечен чугаалар ному) Н. Тава-Самбунуң (1960 ч.), “Кижиниң хуу-салымы” (1957, 1959 чч.) С.Пюрбюнуң очулгазы-биле тыва дылга эки үелерде үнгенин билер бис.

“... Шолоховтуң чогаалдарындан кээп дүшкен үрезиннерниң тыва чогаалдың хөрзүнүнге бир янзы шинчи кирген өзүмнери эскертинмейн барбас” (А.Калзан).

Михаил ШОЛОХОВ

КОЛЧАК, ШАГАР-ОЪТ...

Силер аан, хамааты делегей судьязы... азы улустуң, хуралга чугаалап турдуңар, кулак байның бисти дора көргени азы хомудатканы дээш, кандыг кадыг хоойлу хайындырып турарын. Шагар-оът азы оон-даа чидиг хемчеглерни билип алыксап тур мен... Совет эрге-чагырга үезинде хамаатыларның мени аажылап турганы дег, ындыг дора көрүүшкүн турбас ужурулг. Чүгле хамаатылар болза, хомудалымның чарты-дыр, а кадайларга базындырып деп чүл! Ооң соонда мээң чурттаар-даа хөңнүм калды, бүзүрөп көрүңер.

Частан эгелеп хуторга бодувустуң Настяны көстүп келген. Ол шахтага чурттап турган чүве, ой та, чүү аза ооң эдээнден шеле каапкан, бо-ла чедип келди! Оон даргавыс Шешка чедип кээр болбазыкпе. Хол тутчуп мендилештивис, оон чугаалай-дыр:

— Дыңна даан, Федот, Настя шахтадан чедип келди. Бажын инелендир өпейти таартып алган, кызыл аржыылды!

Аржыыл аржыыл-ла ыйнаан, меңээ ол хамаан бе? Хөктүг кайгаан чүвем: кадай кижичи чоп бажын таартып каапкан дээр сен? Кижим ыптавайын баарга, айтырдым:

— Төрзүн черин хынаар дээш келгени ол бе, азы?

— Хынал чүну хынаары ол! — Бистиң кадайларывысты кадарар мен дидир, оларны бөлүгөштүрүп ажал чорудар. Ийи караң эки чырыт! Кадайыңа хол дээр болзуңза, сен кулуру ыттың кудуруу чок, үгөкче кири бериптер!

Ол-бо сөс солчуп турувуста, кижим сүмө кириди:

— Сен ону кожуун төвүнче чорудутуп көрөм, Федот. Ол бижик-биликтиг кижичи-дир, херзженнер чөвүлели дээр ышкаш бир-ле ажал-албанга кирип алзын, өршээ-азыра, бужар-думаа халавы дег чүве-дир.

Мен аңаа ужурун сөгледим:

— Шеша, силерге хүндүткел, а меңээ кочу-шоот-тур. Ажал кылган кижиге айт човаа ышкаш.

— Канчаар-даа чүве болза, аппарат каавыт! — дидир мен.

Ол Настя меңээ чедип келди де... Мен оон дөңгүр бажын көөр байтык, кускум келир, оон чаштып,

Кайы-даа үеде төөгүнүң, ниитилелдин шимчедикчи күжү — чон. Хөй чоннуң салым-хуузуңга Октябрь революциязының эки, багай салдарының дугайында кайгамчык шынның чогаал бөгүн “Оожум Дон” деп миллион-миллион кижилерге билдинип турар. “Доннуң уран чугааларындан” эгелээш, чогаалчы төре эргилдесинге хамаарыштыр кижичи амытанның аажы-чаңының, үзел-бодалының чаа үелерге дүүштүр катап хевирлеттинериниң дугайында бодунуң ханы философтуг уран бодалдарын илереткен. Шолоховтуң уран чугааларындан мооң мурнунда очулдуртунмаан чогаалдарны “Улуг-Хем” сеткүүлүңгө парлап үндүрерин планнап турар бис. Оларның иштинден адаанда чогаалды номчукчуларга бараалгаттывыс.

ховуже бем дилеп чорупкан мен. Мээң бем арыг цыган кунну болбазыкпе: маңнап орда — чер сирилээр, турупканда — үш хүн чыдар, че харын, ону көдүржүп тургусчуп берем. Балды сегирип алгаш, оомну согар деп кыжанып турдум, харалааның, кулун төрүп алган болгай, хомуданчыны кончуг...

Херзженнер эргези херекте херек, хөй черге ооң-биле холбашпа деп турумда, Настя мээң кадайым-биле аас дегжип четтигипкен болган.

— Ашааң сени эттээр бе? — деп айтырган.

А мээң сээден куруяам дуб-биле демей:

— Эттээр — деп харыылаан.

Бени бажыңга эккээрим билек, Настя:

— Кадайың чүге эттеп турар сен? — деп айтырды.

— Чурум тударым ол-дур. Эттевес болза, сандарап баар.

Кадай дээрге айт ышкашыл, хаак-биле сокпак болза, шимчээр эвес.

— Кадайың байтык, аьдын соп болбас! — деп мени өөредир сагыштыг.

Бичии чугаалашкаш, чорупкан бис. Кажарлаар дээш, кымчым албаан мен. Савада чечектер сөөрткен чүве дег, чалдыр-шактап олур бис.

— Дүрген халды! — деп, Настя бо ыйнаан.

— Бени кымчылават болганда, мен канчал халдыр мен?

Эриннерин ызырныпкаш, ыыт чок барды. Шимчеш дивейн олур. Амырал калбас мен бе, ийленип-кеш, удууңаңай бердим.

Адыгузун бем безин билип каан дег, тура дүштү. Че, чүл, Настя, ам көрдүң бе, дээрги хамааты... азы чүү дээр ийик?... Сиген чула тыртып алгаш, боду малды мурнай шошкуп-ла олур. Төпке чедир ам-даа он сес верста. Чүгле эртенинде дөңгүп чедип келдиз. Настя ыглап-ла чор. Мени сек чүве деп кончаан, а мен:

— Сек-даа болуйн, чүгле кускунга бербе! — дидим.

Дидир чоруурда, кылыым хайны берген. Кажак куру дег, тал сып алгаш, бени дорзуунда довраан бурулады аа улдап-ла ор мен, күжүр халып орда, чүгле карак оду кызаңаар.

— Дең эрге деп чүве бо-дур! Таптыг-дыр бе! Ал, ал, харын!

Херимивис иштинче карак-

кулак чок халдып кирип келгеш, кадайымга:

— Тергени адыр, эшли! — деп алгырдым.

— Чүү мындыг дээрги кожай апарды! — деп, эргинден үне-ле холун чайып маңнап ор.

Бажының дүгүндөн сегирип алдым. Фук хайт... Бүгү боду туруп келген... Шаанда болза, кортуу ана кара алараңаар турду, ам дээрге мээң салымдан аспапкан, чүүл бүрү даштыкы сөстөр-биле бүлгүртүп-ле тур... Ажы-төл көрүп турда аан. Ашакка бээр чедер берген кыс уруум безин бар. Кадай дээрге эт-хан үезинде, күзээр болза, мени канчап-даа болур! Кежим ушта берипкен, чаккы чылан дег, чанагаш чылбыртып үндүм. Бо-ла бүгү — бажы дөңгүр Настяның ажылы.

Ол хүндөн эгелээш, бис ийиниң аразыңга хамааты дайыны эгелээш. Хүн үнер-ле — сээден куруяам-биле кежээге дээр чокшур бис, ажал-агыт туруп алган. Алгы-кышкы, кам-хайыра чок бержип кааптар. Улуг-хүнде ол чүү-хөө бок-сагын бөлүп шарааш, ажы-төлүн эдиртип алгаш, паннарның аьдының кажазыңга чурттаар дээш чорупкан.

Грох хааның үезинде биске бир кожай чурттап турган. Кызыл-дур ону коргудуптарга, изиг чуртче дээр берген. Бижик-биликтиг кижилер далай ындында хараачыгайларга болгаш байларга амыдырал сагланнаар дидир... Бажының өрттедикпен болгай бис, айт кажарлары арктан. Шалалыг кирпич бажыңар болбазыкпе. Мээң хөөкүй куруяам олче көжүп алган. Эң көсүкү черде кадага дег, чааскаан ходуоп арткан мен. Эртен инээмни саар дээш, сандай тудуп алгаш чедип келдим. Ол кончуг куурумчу менче хыйыртаар болган. Ол-бо суйбап, чассыдып хөлчок мен — сек чүвөң өскөлөп хояр! Арай деп дужап алгаш, чыраа кажакка чыпшыр баглап алдым.

— Адыр, калбак аас, нервимге дегбейн көр, оон башка бажың чара шааптар мен!

Хумуңу чавааның аразыңче суккаш, эминиң долушундан ап чыдырымда, кудуруу-биле шыр-баныптарга, карак оду кызаш-ла диди. Бурган өршээ, чанып-тейлеп турганым кадын чызырт кылдыр бир тепти, майт-шорт туткан-

тутканым-биле адыгузуну өлүр бериптим!

Бөргүм-биле ыжык караам дуй тыртынмышаан, эмилерин олбо шөйбелеп эгеледим. Сүт хумуңуң кыдыында черже аттыгып тур. Карааң кайыл аза дээр ышкаш, калбак аас ам кудуруу-биле ийи эримче сыг кылдыр кымчылай каапты... Кончуг хорту буду-биле алчаш дээр орта, хумуңга дегген, карак оду база катап кызаш диди, хайыраан сүдүмнү кадайже өргүпкен болбазык мен бе! Дидир адыгузуну каргап-ирген, куруг хумуңуң ооң мыйызыңга аза каапкан, оон далган-биле чокшуп эгелээш мен.

Та бүзүре, ол хүндөн эгелээш бистиң хуторга амыдырал сыр дидир өскерилген. Беш хонганда, мээң кожам Анисим бодунуң кадайы оон-тоглаа болган черлерге өске оолдарже көрбөзүн дээш, өөредир деп бодап алган.

— Адыр, Дуная, тергени мен аьттан адырып алыын, оон сөңээ седелканы суккаш, халдып көөрдүр!

Оозу ашааның кыжаныышкынын дыңнай сал-ла, айт кажазыңда мээң сээден куруяамче маңнап каан. Оон каш хүн эрткенде дыңнаарымга, Шешка дарганың кадайы бажазы-биле база айт кажазыңче дээр берген болган. Оларның кырынга өске ийи кадай база немешкен. Көшкөн цыганнар дег, шупту сес кадай чаңгыс черге чыгып келген, а бистер багай ашактар ажал-агытывыс туруп алган, аш-чөм чок, та тары, та тарыва азы — астына бер.

Кежээликтей бок төгөр черге чыгып келгеш, муңгарап-деңгеп хөлчок бис, эш-өөрүмге чугааладым:

— Чежеге дээр мынчап түрөп кээр бис, акыларым. Айт кажазыңда кадайларың үндүр сывыргаш, аа берип тургаш, бажыңнарыңче чандырып алыр-дыр.

Чыгып алгаш, бардывыс. Шешканы командиривис кылдыр сонгуп алыр дээривиске, ол кадайын хемдип турганы кончуг болгаш, ойталап каапты.

— Мени билбес эвес силер, изиг, бардам, төлээге шала таарышпас боор мен, а Федот, сен Совет эрге-чагырга дээр ханың-даа төккөн кол чүктүң ээзи, дүрзү-хевирин Колчакка база дөмей, тааржыр сен.

Айт кажазыңга чедип келгеш, чугааладым:

— Адыр, дораан-на шош-содаа хоржок эвеспе. Мен боларга делегат хевирин баргаш, силерге келдерил чарлаан, бажыңбалгадыңарже чангылаңар дээш.

Кажаны артап киргеш, бардым-на. Отрядым буга артында ажит черде таакпылап каап манал чыдар.

Эжики чүгле ажыдарым билек, Шешканың кадайы сирбейип:

— Чүү дээш келдин, хан сорар маңгыс?! — дидир.

Сөс-даа эдип четтикпээнимде, кадайлар мээң акымны дуй шаап, айт кажазыңың иштинге сөөртүп, улуп-ла эгеледилер. Куруяам

дээрге кымдан арткан:

— Чүге келдин, эшли ыт оглу! — деп кышкырды.

Мен оларны көгүдүп:

— Тений бербеңер! Амнистия чарлаан... — дидим.

Ынча дидиң бе дээр ышкаш, Анисимовтуң кадайы ана чудуруун чайып:

— Век ишти бисти бастып, адыгузун малдан дора эттеп-соп чораш, ам кээп чүү деп?... Бодур, ма, сор!... Бодуң харын амнистия сен, а бистер — шынчы кадайлар бис! Таваңгайым оюлган, чер бастынмас, кадагалаан, оон соонда чүну күзеп чашпаалап кээр ийик силер: — Че, мону чүнуң-биле ажыңнады аа бериптер бис, кадайлар?

Чаваан чарлы берген чүве дег, чүрээм палт дээр. Та, чүнуң-биле мени бужартадыр деп барган куруяктар бо!..

Ону сактып келгеш, ишти-хырым ушта халыры чыгыш. Хомудал деп?... Ыядып өлүгүмге шала кырыңга чанагаштаан. Дунька Анисимова бажым кырыңга олурп-каш:

— Сен бистен кортпа, Федот, бисти кудумчу амнистери эвес, а ашактарлыг кадайлар деп чүвени эки сактып алзын дээш, өг-бүлениң “эми”-биле эмнээр бис! — деп бо-ла.

— Өг-бүлениң деп чүзү боор, шагар-оът эвес ирги бе? Артында-ла черлик чылан кулаш чедир өскөн... Ооң сөөлүндө неделя хире кижигилештир олурар харыкчок, иштин кырыңга чыдар апардым... Оларның ол кыржылы ырмам сый үттеп каапкан.

Дараазында хун бажыңнарны эргип, кадайын эттеп болбас деп протокол тургусканнар, хол четкени дээш, торгаал кылдыр херзженнерниң күссекчи комитетинге 10 сотук тоорук база тарыдар болган. Кадайлар оон бажыңнарыңче чанып келгеннер, мээниң база, а мен дөмей-ле өрү хүн көрбөстөзүн мен. Чаңгыс чижек, бызаалар хоорай кирип, улустуң капустазын чий бээрге, оглум Гришага оларны хай деп эккел дээримге, ол кончуг идегет:

— Аа, ачай, сени чоп Колчак деп шоодар апарды? — дээр болбазыкпе.

Кудумчуга чорумда, ажы-төл оруум дуй туруптар:

— Колчак! А, Колчак! Кадайлар-биле чүге дайылдажып турдун?

Ол дег хоранның, хомуданчы чүве кайдал! Бүгү назыда тараа тарып шырбайып чордум, ам дээрге Колчак деп чүзүл. Шешканың моң баштыг ыдын ынча дээр ышкашыл, мен ам оон дора апардым. Хош-тур болар! Боттарың чоп судка билдирип кагбас мен, хамааты судья, мени ыттан дора көргени дээш, база Колчак, шагар-оът-биле аажылап турганы дээш, бир-ле статьяга чыпшыр шаап болур ышкашыл?..

1926.

К.ЧЕРЛИГ-ООЛ
очулдурган.

ООН ДУГАЙЫНДА ЧҮНҮ БИЛИП АП БОЛУРУЛ?

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

тургузарының чурумун хүлээп алыр дээр болза, кожуунуң составында турар сумуларның 3-түн 2-ги кезин чыл дүргүзүндө ол чурумну деткир ужурулг. Устүнде адаттынган Федералдыг хоойлу (6 пунктузунуң 2-ги кезиниң 36 чүүлүн) езугаар суму баштың Төлээлекчилер хуралының бодунуң составындан сонгуур кылдыр чурттакчылыг черниң Уставыңга көрдүнүп болур. Ынчангаш сумуңуң Төлээлекчилер хуралындан сонгуттурган депутат кожуун хуралының депутадды, кожуунуң баштыңы-даа бооп болур.

6. Чамдык кожууннарда девискээрниң болгаш муниципалдыг сонгулда комиссиялары тургустунган болгай. Ам болур сонгулда оларның кайызы ажилдаарыл?

Республикада чаа тургустунган 122 чурттакчылыг черлерге (сумулар, суурлар, хоорай) сонгулда эрттирерин суд шит-пирлээр болганда, республиканың сонгулда комиссиязы 2005 чылдың апрель 27-де катап тургустунган муниципалдыг тургузулларда түр сонгулда комиссияларын тургузулаан. Олар бо чылдың июль 3-те болур

сонгулдарын эрттирген соонда боттарының бүрүн эргелерин доозар. Кожууннарда ажилдап турар муниципалдыг база девискээр сонгулда комиссиялары бо сонгулда-ларны эрттиреринге киришпес.

7. Сонгулдага хамаарышкан болуушкуннарның хуусаазын кайыны билип ап болурул?

Сонгулдага хамаарышкан хемчеглерниң, оон иштинде кандидаттарны депшидеринин, бурүткээриниң хуусааларын “Тыва Республикада чер-черде бот-башка-рылганың төлээлекчилер органнарының депутаттарының сонгулдаарының дугайында” база “Тыва Республикада чер-черде бот-башкарылганың албан-дужаалдыг кижилерни сонгуур сонгулдаар дугайында” Тыва Республиканың хоойлуларында быжыглаттыңан. Сонгулда чорудулгаларының ам болур сонгулдага хамаарыштыр кол

хуусаалары катап тургустунган муниципалдыг тургузулгаларың Төлээлекчилер хуралының депутаттарының болгаш баштыңна-рының сонгулдаарын эрттиреринге белет-келдерниң хемчеглериниң календарь планында демдегелеттинген. Чижек календарь планың хемчеглери-биле 2005 чылдың май 5-те үнген №18 “Центр Азии” солундан, азы чурттакчылыг черлерде тургустунган сонгулда комиссияларындан билип ап болур.

Чижээлээрге, чурттакчылыг черин баштыңының дужаалыңга, азы Төлээлекчилер хуралының депутадыңга кандидатыңга депшидери 2005 чылдың май 28-те 18 шакта доостур. Документилерни хамаарышкан муниципалдыг тургузулгалар (чурттакчылыг черниң) түр сонгулда комиссиязы хүлээп алыр.

Тыва Республиканың Сонгулда комиссиязы.

Салгакчыларыбыз - чоргааралыбыз

ИЙИ ДАКПЫР БАЙЫРААА

Май 19-та Р.Кенденбиль аттыг салым-чаяанныг уругларның уран чүүл школазының залына ийи дакпыр улуг байырлал болган. Ол дээрже республиканың уруглар солуну "Сылдысчыгаштың" үндезилетинип тургустунганындан бээр 60, катап тургустунганындан бээр 15 чылынга тураскааткан база Р.Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының эртип турар өөредилге чылында делегей, Россия, регионнар аразының конкурс, фестивальдарының лауреат, дипломантыларын болгаш оларның башкыларын алгап-мактаан "Сеңээ чоргаарланып тур бис!" деп концерт-марафон-дур.

Пионерияның төрүттүнген хүнү май 19-та мындыг байырлалды организастап эрптирип турары - чогаадкчы чоруктуң бадыткалыдыр. Уруглар биле "Сылдысчыгаштың" сырый харылзаазы оонна көстүп турар ышкажал. Келир үениң төлептиг салгалын кижизидеринге эртем-билиг биле уран чүүл деңге улуг рольду ойнаар болгай. Байырлал эрптирип турар бо ийи уруглар коллективтери боттарының мурнунда салган ол

сорулгазын чедишкинниг күүседип турары чугаажок. Ол ажилдарыңа хамаарыштыр байырлыг хуралга үстүнде адааным юбилляр солун биле чогаадкчы ажилының түннелин байырлап турар школаның удурткучулары допчузу-биле чыылганнарга таныштырды.

Р.Кенденбиль аттыг салым-чаяанныг уругларның уран чүүл школазының директору, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Валерий Дыртый-оолович ОНДАР:

— Хүндүлүг аалчылар, бистиң школаның ажил-чорудулгазының дугайында, уругларның чедишкиннериниң, тиилелгелериниң дугайында парлалга дамчыштыр доктаамал чырыдып келген "Сылдысчыгаш" солунга болгаш өске-даа массалыг парлалга чепсектеринге өөрүп четтиргенивисти

илередиң тур бис. Аңаа өөренкичилеривис хей-аът кирип, эки өөренип, янзы-бүрү конкурс, фестивальдарга киржиң, чедишкиннерни чедиң ап келген.

2004-2005 өөредилге чылында "Найдал-2005" делегей конкурсузунга киришкен 7 өөренкичивис лауреаттар, дипломантылар болуп, шаңнал-макталга четкенер. Ол дээрже Чинчи Хертек (Н.С. Правосуд), Адыган Айыжы (В.Ч. Куулар), Чаяана Донгак (М.Б. Ховалыг), Буян Сарыбаев, Ай-Кара Суван, Амбармаа Сагаан, Алдынай Араптан олар-дыр.

Красноярск хоорайга ансамбльдер, оркестрлер аразыңа болган регионнар аразының фестиваль-конкурузунга ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы В.Д. Ондарның удуртканы уругларның соктаар хөгжүм херекселдериниң "Ойна" бөлүү (Виктория Иргит, Ай-кыс Арапчор, Лилия Норбу, Айдың Бырдан-оол, Алдын-Белек Норбу) бирги чергениң лауреады болган. Рязань хоорайга болган Дельфий оюн-нарынга Алдын-Белек Норбу дипломант болуп чедиң келген (башкылары К.Б. Ондар, Т.Б. Өртеней). Ниитизи-биле беш чылдың дур

гузунда 50 ажыг уруглар тиилекчилер, лауреаттар болган.

Концерт ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Любовь Николаевна Хууракайның удуртканы уругларның ниити ыры-

ның күүселдези-биле эгелээн. Чаңгыс аай, чараш хептерлиг оолдар, кыстар чаңгыландыр бадыра бээрже, байырлал улам шинчи кирди.

Улаштыр "Сылдысчыгаш" солунунң кол редактору Александр Сан-оолович Шоюн сөс алды: — Байырлал-биле, эргим уруглар, ада-иелер, башкылар, аалчылар! Чогаадкчы чедишкиннери дээш уран чүүл школазының өөренкичилеринге болгаш башкыларыңа изиг байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер. Школаның администрациязы бистиң

редакция-биле доктаамал сырый ажилдап турарыңа, бөгүн бо залга кады байырлап турарывыска өөрүвес аргажок.

Чеже-даа бергелерге таваржып турза, "Сылдысчыгаш" солун оларны шыдажып эрткен. Ылангыя рынокче шилчилге үезинде ооң тиражы эвээжеп, дүвүрелди доолдуктан. Ынчалза-даа деткичилеривистиң болгаш солунга ынак уругларның ачызында, редакцияның чогаадкчы ажилдакчыларының кызымаккай ажилының түннелинде, ол катап бут кырынга туруп шыдаан. Номчукчуларывыс саны ол үеде дыка эвээш турган болза, ам 3500 ажыг апарган. Уруглар хей-хей чагааларны редакцияже чорудуп, солунунң эрптирип турары мөөрейлеринге идепкейлиг киржиң турары өөрүнчүг.

"Сылдысчыгаштың" баштайгы базымнарны кылырыңа Тываның ат-сураглыг чогаалчылары — уругларның ынак чогаалчылары улуг үлүүн кириңер. "Сылдысчыгаштың" баштайгы редактору Кара-Күске Күнзекович Чооду бистиң аравыста хүндүлүг аалчы болуп чедиң келгени өөрүнчүг-дүр. А бөгүн коллективте аныяк журналистер кызымаккайы-биле ажилдап турар. Бүгү деткичиле-

ривиске болгаш солунунң тургучулары ТР-ниң Чазаанга, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызыга өөрүп четтиргенивисти илередиң тур мен — дээш кол редакторунң чугаазының соонда, уругларның концерти уламчылаан.

Чаптанчыг чаштарның оюну-биле чергелештир аалчылар сөс ап чүве чугаалааш, ийи коллективтиң кайызыңа-даа белек-селээн сөңнеп турду. ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем сайыды П.А. Морозов уруглар солунунң тургузукчузу болганывыста, чылда редакцияның чарыгдалдарынче шилчидер акша-түңүн бо удаада ийи катап улгаттыргаш, шилчидерин аазаан. ТР-ниң культура болгаш национал политика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар З.Б. Самдан редакцияның уругларга белектээш, парлап үндүрген ийи номун акшаландырар болган, а уран чүүл школазынга

уругларның ол-бо конкурстарга киржиң чоруурда чарыгдаар акша-төгериң долузу-биле алырын аазаан. ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д.К.Х. Ооржак қсерокс аппаратын, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты А.В. Даржаа комитет даргазы Т.Б. Кууларның болгаш бодунун өмүнээзинден деткимче кылдыр акша түңүн, ТР-ниң Пар-

лалга болгаш массалыг коммуни-кациялар талазы-биле агентилелиниң даргазы О.Б. Оюн компьютерни, Кызыл хоорайның тус чер төлээлекчилериниң комитеди өңүг телевизорну, коллегавис Н.М. Антуфьева номнарны, "Шын" солун акша шилчидилгезин, "Тываның аныяктары" суй белекти сөңнээн. ТР-ниң ИХЯ-ның сайыдының оралакчызы В.Э. Бай-Кара иштики херектер органнарының ажылыңа, кем-херек үүлгедиглерин болдурбазы-биле баш удур ажил чорударының талазы-биле база ИХЯ-ның ажилдакчыларының ажил-ижин чырыдарыңа кириң келген үлүг-хуузу дээш, А.С. Шоюнга "МВД России — 200 лет" деп медальды, солунунң корреспондентизи Урана Санчиевна Монгушка Хүндүлүг бижикти тывыскаш, редакцияга улуг хана шагын белекке берген. Россияның Уруглар фондузунң Тывада сал-

быры шаңнал-стипендияларны лауреат болган уругларга тывыскаш. Байырлалдың түннел кезээнде Р.Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының лауреаттарыңа болгаш оларны өөредип, кижизиткен башкыларыңа "Сеңээ чоргаарланып тур бис!" деп тускай тураскаал шаңналдарны тывыскаш. Ону өөредилге чылы төнерге-ле, чыл санында тыпсырын школаның дирекциязы шиитпирлээн. Ол шаңналдар дээрже-ле өөренкичиниң-даа, башкының-даа ажилыңа езулуг көскү үнелел болуру чугаажок. Беш чыл эртерге кайы башкы эң хей тураскаал-шаңнал алганы тодаргай апаар. А чаңгыс-даа ындыг шаңнал албаан кижилерге ажилын эде-хере тырттары тодаргай апаар болгай.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
Байырлыг концерт-марафондан чуруктарны Василь Балчий-Оол тырттырган.

САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ КИЖИ

Дадар-оол Сангыр-оолович Монгуш чораан болза, май 20-де 70 харлаар турган. Ол Хөндергейге хей ажы-төлдүг өг-бүлениң эң улуг оглу бооп өзүп келген. Авазы Дорлуг угбай — маадыр иениң Алдын сылдызын хөрээнге кадаан аас-кежиктиглериниң бирээзи.

Дадар-оолдун сургуул чылдарында-ла ооң сонуургак, чуруур, бижиң, танцылаар мергежили илереп келген. Ол — Чадаананың №1 школазының бирги доозукчуларының бирээзи. Школа дооскаш-ла, Ленинградтың Калинин аттыг политехниктиг институтунче кирериниң шылгалдаларын чедишкинниг дужаагаш, ынаар билиг чедиң аары-биле чорупкан. Орукка бар чорааш, элдептиг ужуралга база таварышкан. Станцияга чиир чүве садып ап чорааш, өске поездиге олурупкан. Девиңдеп дүже халып чыда, чүвүрүн чүү-даа чок кылдыр ора соктуруп алган. Бодунун поездинге аңаа бир орус кижы кыдыында кызыл кожааларлыг чүвүр уштуп берген. Шак ынчаар ол Ленинград хоо-

райга генерал чүвүрлүг өөренип чеде берген.

Дадар-оол Сангыр-оолович Калинин аттыг политехниктиг институттун өңүг металлдар факультетин, немелде чурук студиязын танцы, даараныр, быжар бөлгүмнер-биле чергелештир доозуп алган. 1959 чылда ол өңүг металлдар талазы-биле дээди эртемниг бирги специалист бооп ээп келген. Дораан-на чаа ажитынып турган Хову-Аксы кобальт комбинатының кол инженерни кылдар томуйлаткаш, Тыва Чазактың даалгазы-биле Свердловск хоорайже бүдүн машина ишти даг рудазы чүдүрүп алгаш, ол хоорайга ооң тургузуун шинчилеп, ийи чыл аңаа ажилдаан. Свердловскиден келирде, оолдуг, кадайлыг чанып келген. Кадайы Эльвира Анатольевнаның чугаазы-биле алырга, ында тускай эртемниглер ооң салым-чаяанның, мергежилни тергиин билирин магадап, ону аңаа ажилдап артып каарын дилээрге: "Меня родная Тува, родина зовет" — дээш ынаваан дээр.

Дадар-оол Сангыр-оолович 1963 чылдан эгелеп Хову-Аксы кобальт комбинатының кол тудугларың, ажилчынар, тускай эртемниглер чурттаар оран-саваларны, Кызыл биле Хову-Аксы аразыңа чазаклыг орукту кылырын удуртуп, ол бүгү ажилды кылчып дооскан. Кайгамчык салым-чаяанныг, бедик мергежилдиг тыва специалист амыдыралының 17-ги чылын Хову-Аксы кобальт комбинатынга эрттирген. Ук бүдүрүлге ооң дорт удуртулгазы-биле хөгжүп келген.

Комбинаттан ол С.К.Токаның чалааны-биле партия обкомунун үлетпүр болгаш транспорт килдининиң оралакчы даргазынга ажилдай берген. Аңаа ажилдап тургаш, 1979-1981 чылдарда Москвага Төп Комитеттиң чанында Ниити билиглер академиязын тергиин диплом-биле дооскан. Дараазында 8 чылда Тыва АССР-ниң күрүлган даргазынга (ам болза Саң-хөө яамызының сайыды) ажилдаан. Черле ынчаш республиканың хөгжүлдезинге Дадар-оол Сангыр-ооловичи-

Бистиң аравыска чораан болза...

ниң кириңер үлүү кончуг хей. Ооң ажил-амыдыралының дугайында "Мои горы" деп киножурнал база тырттыртыңган. Ооң ажил-ижин үнелеп "Хүндүлелдин Демдээ" орден-биле, Ленинни юбилей медалы-биле, "Чер иштинин казар байлактарын шинчилээринге ачы-хавыяазы" деп медаль-биле шаңнаан. Эде тургустунуушкуннун салдары-биле экономиктиг санда-раашкыннар үезинде комбинат буурап, төтчеглеттинип эгелей бээрже, ооң чүрээ саргып, карактарының чажы төктүп, хөйүнү-ле бодап турган. Катап тургузар ажил эгелей бээрже, ол бүгүнү меңээ даандырып көрүңер деп дилеп-даа турган. Ынчалза-даа ол болдунмаан.

Сөөлгү чылдарда ол "Тыва алдын" бүдүрүлгезин удуртуп ажилдаан. Париже болган Бүгү-делегей чергелиг "Алдын-алмаз" конкурсузунга ооң бүдүрүлгези киришкеш, алдын талазы-биле бирги черни алган. Алмаз талазы-биле Якутия бирги черни алган.

Дадар-оол Сангыр-оолович шыырак чурукчу, ада-иези, дунма-

лары хамаанчок, ат-алдарлыг кижилер К-Э.К. Кудажынын, Х.Н. Чүргүй-оолдун чуруктарын чурааш, оларга белекке берген. Тон дээш, дааравас хеве чок. Ооң сылдыс шокар өңүг сарлык бызааларының кежинден боду эттеп, даараан негейин Москваның делгелгеже чорудуптарга, америк херээжен садып алгаш барган дээр болгай. Дадар-оол Сангыр-оолович бодунун кады төрөөн дунмаларыңа аажок ынак, оларның кижизидилгези, эртем-билиг чедиң алырыңа улуг рольдуг чораан. Бир катап Ленинградтан бир дүрүг ховар чараш пөс садып эккелгеш, кыс дунмаларының шуптузунга плателер даарап берген чери база бар. Дыштанылгада келгеш, оларын чаңгыс дагаа оолдары дег демей кылдыр хепкерип алгаш турганын бодум көргөн мен.

Езулуг тыва эр кижиниң мөзүзүн эдилеп чораан Дадар-оол Сангыр-оолович чораан болза, ам 70 харлаар турган.

Алдын-кыс САРЫГЛАР,
хоочун башкы.

ТОС-БУЛАК аржаанның девискээринге аът спортунун яны-бүрү хевирлеринге маргылдаа боорун солуннарда парлаан байырлалдың программазындан билип алгаш, чарыштырыптар, ол дээш аарыыр аьдым чок-даа болза, миннип кээримге-ле, аът ооргазында саргы дег халбактанып алган чораан бодум болгаш, озалдавайр, айыткан шагынды чарыш болур черге чеде бердим. Аът чарыжын сонуургадыр дээш, уруумнун дөрт харлыг оглун база эдертип алдым. Хиндинде хир чок, каас, магалыг аяс хүн.

Тос-Булак-та, шынап-ла, "кижи бажы кизирт, аът бажы козурт" болду,

машиналар удур кээп-ле тур. Садыг-саймаа кылган кижилер база арбын болду. Ында-мында таныыр улустарга ужуражып чоруп тургаш, улус олурар каш борбак сандайлардан бир таныырым аныяк оол олудун чайлап бээрге, бичи оглум-биле олуруп алды-выс. Микрофондан ийи-чагыс тыва ырларны үзүктелип салып каап тур. Баштай дөрт харга чедир аныяк аъттарның чарыжы, ооң соонда улуг аъттарның чарыжы боорун маргылдааның башкарыкчызы сагындырды.

ОН БИР ШАК АЖЫП ТУР. Кижилер кылыр чүве чогуңдан ынай-бээр довураан буртулады кылаштажып, чамдыктары бөлүк-бөлүк болуп алган, ында-мында хөөрешкен тургулаар. Ындыг-ла ыйнаан, олуруптар дээрге — доозун-довурак. Сандайлар база чок. Чоогунда улустан шугулдаан үннер дыңналып тур. "Чүү кончуг саадаар чоор!", "Аъттар кажан кээрил, чоп чарлаас улзуул?", "Чүү кончуг чалгааранчыг чүвөл?"

Бөгүн болуп турар аът чарыжы анаа-ла-бир үзүүредиг эвес, Тиилелгениң 60 чыл ою төөгүлүг болушкунга турасааткан. Кижиде бодаарга, мынча хөй чон чыгып келгенде, оларның кичээнгейн хаара тудуп, оларны ажыглап аът спортун пропагандалап, бичи-даа чалгаарар үе турбас кылдыр планнап алган турар ужурул эвеспе. Дайын чылдарында аът улуг

рольду ойнаан. Эки турачылар аъттыг дайылдажып турган болгай. Чеже аът тыва чон фронтуже чорутканыл, чүгүрүк аъттарын безин бергеннер бар. Тывага аът чарыжы канчаар хөгжүп келгенил, "Эзир-Кара" деп чүү аьдыл? Черле аът дугайында чүну чугаалап болбас деп. Үени ажыглап, чонга солун кылдыр тайылбырны чүге кылбазыл. Чыйлган чон аразында аныяктар хөйүн эскерген мен. Оларның чамдыызы маңаа бир дугаар-даа кээп турар чадавас. Оларга суг болза төөгүнү билип

чоннун чиигээр черин та чүге кылып кагбас чүве. Манзаларны туруп аппаар чүве болза, шлактан кудуп кагза. Улус олурар олуттардан хөйүнү кылгаш, мырыңай чанында кыштагың ээлеринге чагып каар болза, ону кым үптөй бээр деп.

ОЛУДУМГА КЭЭП ТУРУМ-ДА, 12 ШАК ЧАРТЫК ЧЕДИП ТУРДУ. Ийи шак чартык иштинде кижиде чаштына бээр хөлеге чок, куруг ховуга, дүдүскөкче кайгап алган органывыс ол. Манаанывыс доозун ырактан ам-на көстүп

Аът-спортту

ЧАЛГААРАНЧЫТ-ЛА БОЛДУ

алырынга, аътты хүндүлөп билеринге улуг өөредиг болур ийи. Хоочун артистеривис Дамба-Доржу Сат, Демир-оол Кежиктиг сугларны чалап алгаш, "Аьдым", "Эзир-Кара" дээн чижектиг ырларны маңаа ырлаткан болза экиле турган-дыр ийин дээрзин база бодап ордум. Тыва аас чогаалдан аът дугайында үлегер домактар, тывызыктардан чон ортузунга чүге салып болбазыл.

12 ШАК ЧЕДИП ТУР. Сураг. Бо сайзыраңгай үеде рация деп харылзаа чепсээн ажыглавааны элдеп. Ынчан аъттарны кажын салыры, кандыг аът мурнап чоруп ораын чонга өйлөп-өйлөп дыңнадып каап турар болгу дег. "Ча-чаа, ооң орнунга хоорайда солун чүүлдер көөр бис бе, та кажан келир аъттар" дишкеш, чоогум турган өг-бүлө чорупту. "Мынчаар аът чарыжын организаастаар болза, аарыкчыларны чидирип аар улусла-дыр бо" деп бир кижиде шыңгы чугаалады. Бичи оглумну ачазы тып чедип келгеш, ап алганы эки болду. Оон башка "чанаалы" деп туруп берген кижиле болгай. Шылагзынган, олудумну чагып кааш, ховуже кезек кылаштадым. Эр улустар ында-мында тургулапкан, чиигээн турлар. Хөөкүй херээжен чон, чаштынар чер дилеп, кайы оранчокке углай чоруп турарын база эскердим. Элдеп чүве. Маңаа аът чарыжы үргүлчү бооп турар чүве болганда, оода улус-

келди ийин. Довураан бурулады чон чыгып келди. Маргылдааның башкарыкчызы аъттар көстүп келгенин дыңнатты. Ооң тайылбыры чокка-ла чон көрүп тур. Кандыг аът каш дугаар черни алганын тодаргай бижээн болганда, ону катаптап канчаар. Аныяк аъттарның бо чарыжыга 40 хире аът киришкен болганда, сеске чедир шаңнаар турган дээрзин улус база чугаалажып турду. Аныяк аъттар маңаап доозулган соонда, ам база-ла манаашкын.

БИР-ТЭЭ, МАРГЫЛДААНЫҢ ЭГЕЛЭЭР ШАГЫН ЧОНГА ДЫҢНАТКАН ЧҮВЕ БОЛГАНДА, ол шакта чарыш аъттары салыр черинге четкен турар болгу дег. Туттунчул алгаш, октажып чадап туруп бээр мөгелер эвес, чарыш аьдында чүү боор, салып үндүрүпкен соонда, мурнай-соңнай саадавайн кээр-ле болгай. Бир эвес аът чарыжын шын организаастаар чүве болза, ийи шак иштинде чарыштын шупту хевирлерин канчап-даа доозуптарының аргазы бар. Ынчан чарыш солунда, чонга шыланчыг, чалгааранчыг-даа эвес болур ийи.

Удавас каш-ла айлар болгаш, мурнувуста база улуг байырлал — Наадым. Ынчан база-ла мөгелеривисти хурештирип, аъттарывысты чарыштырар бис. Үстүнде чүүлден түңнөлүндүрзе эки боор.

Алдын-оол МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Ачы-Буяны Чаагай-Ла-Дыр

Бистиң Чыраа-Бажы суурда малчын Алдын-оол Ооржактың чалалгазы-биле Кызыл хоорайда чурттап, ажилдап чоруур улусчу эмчи Джумабек Табышович Самсалиев чедип кээп, суурууска каш хонук аарыг улус хүлээп ап ажилдаан.

Ооң эмнеп эгелээни аарыг кижилер хөлчок сегип эгелээн, аргажок аарып чыткан кырган-ава безин туруп кылаштай берген. Черле ынчаш бо улусчу эмчинин эмнээри дыка шырак-тыр деп чүвени херек кырында аарыг кижилерниң кадыкшылының экижип турарындан көрдүвүс. Аңаа шинчиттирип келген кижилерниң аарып турар черлерин Джумабек Табышович боду чазыг чок тып чугаалап, эмнеп турган. Аскак, даянгыштыг кырган-авалар безин эмнеткеш, даянгыштарын октапкеш, чииги сүргей халчып турар апарганнар. Тыныш органнары аарыг, бүүректери багай, бажында кемдээшкенин, чүрээ аарыг дээш, кандыг аарыг кижилер ооң хүлээп алышыкыныч кербеди дээр. Олар шупту кадык апарып, улусчу эмчиге

өөрүп четтирип турганнар. Хөйүн көргөн хоочуннар безин мынчаар эки эмнээр эмчиге кажан-даа таварышпаанын магадал чугаалажып турдулар.

Улусчу эмчи чүгле аарыг кижилер эмнээр эвес, бажың-балгат дээн ышакша чурттаар оран-саваларны база арыглаар болган. Джумабек Табышовичинин эмнээринин дээштиин көргөш, хамнарга бүзүревес кижилер безин кээп эмнедип турган. Бойдуста, кижиде хуулгазын эмнээр шынар барын бо улусчу эмчи бистерге көргүстү. Ынчангаш ачы-буяны чаагай эмчистиң ажил-херээ чогуңгур бооп, кезээде аарыг кижилерни эмнеп, чаагай херээн уламчылап чорзун деп йөрээп каалы.

Аясмаа САРЫГЛАР болгаш оон аңгы 25 кижиде ат салган.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Тываның сурагылгы чурукчуларының бирээзи, Россияның Чурукчулар эвилелиниң кижигүнү, "Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг аттың эдилекчизи, акым **Май-оол Александрович ДАРЖАЙНЫ** сөөлгү орукче үдежип, авырл-буянын, ачы-дузазын сеткилдин арындан чедиргени дээш Тыва Республиканың Культура яамызының, Чурукчулар эвилелинин, "Успа-Хөл оргулаажы" заповедниктин, Алдар-Маадыр аттыг музейинин коллективтеринге, улуг бичи чонувуска төрөл-дөргүлүмнүн мурнундан чүректин ханызындан четтиргенивисти илереттим.

Буяныгларның назыны узун, кадыкшылы быжыг, олча-омаа элбек, өөрүшүк-маннайы бедик-ле болзунам деп йөрээдим.

Хүндүктел-биле,
Александр ДАРЖАЙ,
шүлүкчү.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҤЕР-БИЛЕ

Мөңгүн-Тайга кожунунун Мөген-Бүрен ортумаак школазында кады ажилдап турар коллегаларывыс: **Айлаңмаа Шыдыраа, Анатолий Борбак-оол, Виктор Иргит, Светлана Иргит, Орлан Комбу, Наталья Куулар, Аржаана Ооржак, Чойган Саая, Алена Ховалыг, Алина Чоргаар** оларга май айда төрүттүнген хүннери-биле изиг байырны чедирип, ажилыңга чедишкениннерни, аас-кежикти, быжыг кадыкшылды күзедивис.

Школяның профэвилел комитеди.

Бистиң ынак думавыс, чуржум, акым **Чүдүк Николаевич ХЕРТЕК** май 25-те төрүттүнген.

Төрүттүнген хүнүңе холбаштыр ажил-ижинге, амыдырал-чуртталгазыңга аас-кежикти, ак чолду, быжыг кадыкшылды, черниң өң-баазын чечектерин сеткиливис ханызындан сөңнедивис.

Хүндүлел-биле,

Угба, честези: **Анна, Биче-оол, думазы Сергек Чимиттерден база даай-авазы Александра Дугаровнадан.**

Бай-Тайга кожун, Тээли суур.

Май 25-те, бистиң эргим, хүндүлүг ачавыс, кырган-ачавыс, төрелдериниң аразында арыг Бурган овурун эдилеп чоруур **Иван Херелович ТҮВЕКЕЙ** 70 харлаар. Ол Тыва Республиканың автооруктарыңга 40 чыл ажилдааш, балалбас исти арттырган.

Чеден харлаан хүнү-биле Черге чедир мөгейишаан, Аравыска ам-даа чурттааш, Угааныңы хөлге кылгаш, Келир назын төрүмелин Дываажаң дег онза чараш

Тывавыска база катап Аравыска бодараарын күзевишаан, Көстүр болгаш көзүлбес өртөмчейде Бүгү-ле эки чүүлдерни өргүдүвүс.

Оолдары: **Николай, Саша, Доржу, Андрей, Омак, Константин, күдээлери: Роберт, Анатолий.**

Василий Карашпаевич УЙНУКАЙ

Онзагай салым-чаянын хоочунуус, чоргааралывыс, Кызылдың Хоочуннар болгаш инвалидтер бажың-интернадының чурт-такчызы **Василий Карашпаевич Уйнукай** 86 харлында, үр эвес аарааш, чырык өртөмчейден чарлып чоруткан.

Ол Тыва Республиканың сайзырал-хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузун кириген. 1940-1941 чылдарда Кызылдың каттышкан школазынга бир чыл хуусаалыг Аныяктарның Революстуг Эвилелин удуртур ажилдакчыларның курузун дооскаш, Чөөн-Хемчик, Тожу, Эрзин кожкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистеринин эргелекчизинге, секретарыга, 1943 чылдан Танды кожунга культура килдизинин эргелекчизинге ажилдап чораан.

Василий Карашпаевич 1947 чылда "Шын" солунун тускай корреспонденти бооп ажилдап киргеш, амыдыралының сөөлгү хүннереңге чедир солун-биле быжыг харылзаазын үспейн чораан. 1967 чылдан Каа-Хем кожунунун Бай-Сөөттө кырганнар интернадынга 14 чыл иштинде күш-ажыл инструктору, культура-мас-

салыг хем-чеглер организмизакчызы, санитар бооп ажилдаан. 1989 чылдан сөөлгү хүннереңге чедир Кызылдың Хоочуннар болгаш инвалидтер бажың-интернадынга чурттап, хөй-ниити ажил-херээн уламчылап чораан.

В.К. Уйнукайның хөй-ниити ажил-ижин бедик-биле үнелээн: ол "В.И. Ленинниң 100 чылы", "Тиилелгениң 50 чылы" медальдарның эдилекчизи, күш-ажылдың, парлаангы хуучуну, социал адырның идепкейлиг ажилдакчызы.

Өгбевистин, арга-дуржулганы солчуп, дамчыдып берип чораан сумелекчистин, арттырган изи балалбас, ооң чырыкылыг овуру-хевир сагыш-сеткиливиске кезээде артар.

Кызылда Хоочуннар болгаш инвалидтер бажың-интернадының коллективи.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Совет Эвилелиниң Маадыры Хомушку Намгаевич Чүргүй-оолдун өөнүн ишти **Шончалай Шагдыровна КЕНДЕННИҢ** мөчээни-биле холбаштыр төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылалды илередип тур.

Күш-ажылдың болгаш тылдың хоочуну "Шын" солунун идепкейлиг нептередикчизи чораан **Василий Карашпаевич УЙНУКАЙНЫҢ** 86 харлында үр эвес аарааш мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылалды "Шын" солунун коллективи илереттис.

"Успа-Хөл оргулаажы" заповедниктин коллективи ооң ажилдакчызы, Тываның алдарлыг чурукчузу **Май-оол Александрович ДАРЖАЙНЫҢ** мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылалды илередип тур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаның Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КҮЛДИСТЕР:** нитилел-политиктиг килдиз — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, хөдээ ажыл-агый, улуттур килдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9741. Чагыг 54.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаақы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүттээ. Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агенттигениң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлааттырган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшейн барып болур. Айыптыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дындагылары дээш авторлар боттары харьылаар.